

SÁGHY ILDIKÓ

Családtagunk, Arany János

– Halló, igen! Az Arany Jánosnál vagyok. Találkozunk itt, a jobb oldali feljárónál!

A harmas metró megállójában állva ütötte meg fülemet a mobiltelefonos beszélgetés foszlánya Budapest belvárosában. Felkaptam a fejemet, hiszen éppen a Lyukasóra Arany János-különszámába készülõ cikkemen töprengtem. Azon tûnõdtem, hogy vajon mennyire része ma az életünknek Arany, az egyedülálló zseni, ahogyan õt Babits Mihály nevezte. És egy választ, azt hiszem, máris kaptam: folytonosan, noha jobbára észrevétlenül.

„Irodalmi neveltetésem engem elsõsorban Arany Jánoshoz fûz” – vallja ugyancsak Babits, s ezt vele jómagam is elmondhatom. Bár elismerem, sokáig azt hittem, hogy az evangélikus lelkészként népi írók közt számon tartott apám jóvoltából kivételes Arany-élmények soráról számolhatok be a gyermekkoromból. Ő ugyanis a megszületésük sorrendjében olvasta fel nekünk a Toldi-trilógiát. Az õ testvér közül én hallgattam legteljesebb odaadással Toldi Miklós hányattatásainak és hőstetteinek minden sorát, míg az egy évvel ifjabb, tizenegy éves öcsémet tagadhatatlanul a farkasokkal megküzdõ Toldi-történet villanyozta fel leginkább. Amikor a *Toldi estéjét* befejezve becsukta a finom bibliapapíron nyomott Arany-kötetet, apám szerint zokogásban törtem ki: – Az nem lehet, nem halhatott meg! – tiltakoztam hevesen. Így aztán esténként felolvasta nekünk a *Toldi szerelmét* is.

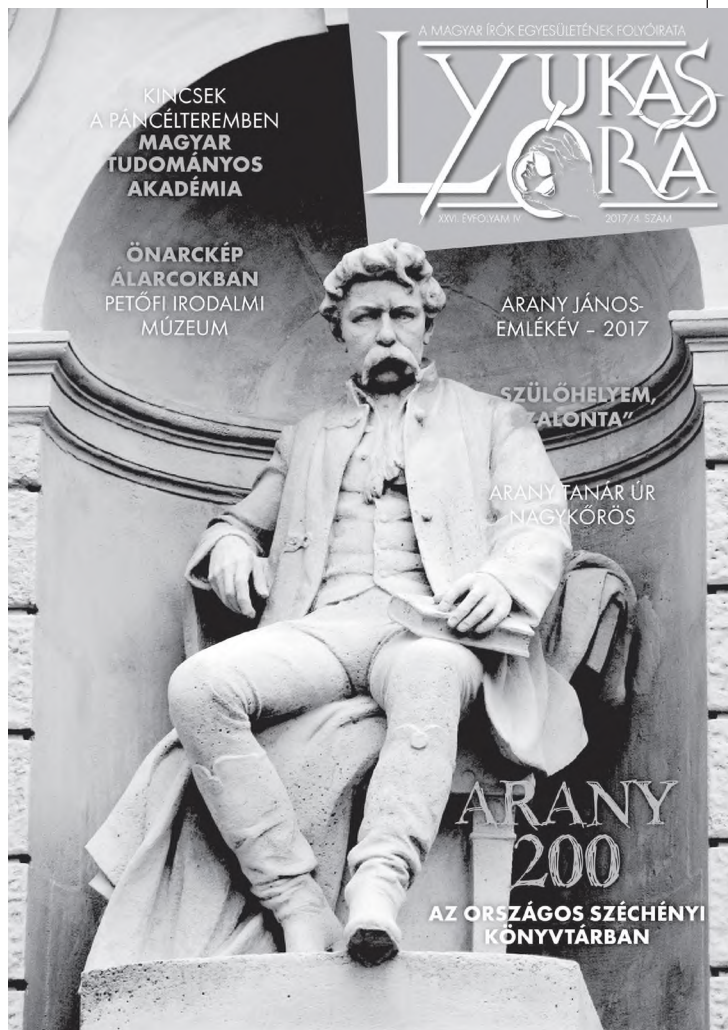
Honszeremre is Arany János költészete révén okított minket. Apám szép bariton hangján hallom ma is a *Szondi két apródjából* a győzelmét ülõ, „bösz” Alinak küldött üzenetet: „*Kegyelmet uradtól nem vár soha Szondi, / Jézusa kezében kész a kegyelem: / Egyenest oda fog folyamodni.*”

A Buda halála és az *Elveszett alkotmány* felolvasását apám kicsit késõbbre halasztotta, s megesett, hogy ezeket a gyermekek közül egyedül én hallgattam végig. Ha pedig apámnak anyámmal netán vitája akadt, a *Jóka ördöge* felolvasásán derülhettem.

Gimnazistaként iskolai, ünnepi alkalmakkor gyakran szavaltam Arany János *A walesi bárdok* címû, hatalmas balladáját. Nem csodálkoztam hát, hogy teológiai hallgatóként az elsõévesek hagyományos, tréfás diákvizsgáján, az úgymond „bagolyvizsgán”, amelyen nemcsak az õt évfolyam hallgatósága, hanem a professzori kar is teljes létszámban megjelent, ennek a versnek az elmondását kaptam feladatul. Nagy igyekezettel és drámai átéléssel szavaltam: „*Ti urak, ti urak, hitvány ebek! / Ne éljen Eduárd?*” S ebben a pillanatban, ötödéves kollégám intésére, felharsant diáktársaim fiúkórusa: „Éljen Eduárd! Éljen Eduárd!” A legtekintélyesebb professzorunknak is a könnye csordult nevetében.

Idõsebbik öcsém, akit fõként Toldi farkaskalandja és bajvívásai, valamint a csatajelenetek szögeztek a székhez apám felolvasó estjein, a hatvanas évek legvégén, huszonhat évesen tragikus körülmények között hagyott itt bennünket. Nem sokkal karácsony után a Farkasréti temetőben búcsúztunk el tõle, s apám akkor a kezembe adta a gyermekkorból oly kedves Arany-kötetet ezzel a Toldi estéjébõl vett dedikációval: „*S elborítá a sírt új havával az ég.*”

Mire most elkészültünk a Lyukasóra Arany János-különszámának

Stróbl Alajos: Arany János ülőszobra, 1907, nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum
Réti Attila különszámunkhoz készült címlapterve

szerkesztésével, nagyon is megértettem, hogy mennyire része éltünknek ma is Arany János. S milyen sokan tudhatnak szépséges és megrendítő Arany-élményeket a magukénak, amelyeket jórészt a gyermekkorukból hoztak magukkal. Megértettem azt is, hogy milyen fontosak ezek számunkra, túlzás nélkül állítva: az életünk minőségének jobbítására. Az emlékek pedig éppen mindezek tudatosítására nyújtanak nekünk segédkezet.

Hát, ezért kell nekünk ez a mostani Arany János-émlékév is. Napjaink Európájában az életünk jobbításán túlmutatva, az életünk védelmét is szolgálva: kulturális, keresztény, nemzeti értékeink megóvására figyelmeztetve.

Arany Jánosnak nagyon is szava lehet ebben. ♡

NÉGYESY LÁSZLÓ*

ARANY JÁNOS ÉLETTÖRTÉNETE

(A szerző regénybe illő, *A PALLAS NAGYLEXIKONA*** számára írt szócikkéből.

Négyesy László megjegyzése cikke végén: „Ez életrajz Arany önéletrajzát és a *Gyulai-féle életrajzot* követi [utóbbi az 1884-iki akadémiai almanachban jelent meg, mint nekrológ, névtelenül.]”

Arany János, Petőfi mellett a legnagyobb magyar költő, született Nagy-Szalontán, Bihar megyében 1817. március 2-án, meghalt Budapesten 1882 október 22-én. Szülei: Arany György és Megyeri Sára, református vallású földmívelők voltak; vagyonuk egy kis nádas házból és kevés földből állt. A nemzetség, melyből származott, eredetileg nemes volt, de később jogaitól megfosztva, bár a nemeslevél birtokában, per útján se bírta többé visszaszerzeni kiváltságait, melyeket az erdélyi fejedelemtől, I. Rákóczi Györgytől nyerte volt. [...]

Gyermekkor

Szüleinek késő és egyetlen fiúgyermek volt, legidősebb leánytestvére már rég férjhez ment, mikor ő született, többi testvére pedig korán meghalt. Ő volt a hajlott korú szülők egyetlen reménye, vigasza, mindig körükben tartották, és rendkívül vallásosak lévén, e hajlam a fiúra is korán elragadt: az ének és a szentírás vonzóbb helyei lettek első táplálékai zsenge lelkének, s a kis, bogárhátú viskó szentegyház vala, hol füle soha egy trágár szót nem hallott, nem lévén cseléd vagy más lakó a házban. Más gyermekekkel is ritkán volt alkalma beszélgetni, s mindebből magyarázható meg az a csendes komolyság, mely őt gyermekkorától fogva jellemzi. Tanulékonyága igen korán feltűnt. Értelmes apja hamuba írt betűkön megtanította olvasni, úgy-hogy mire hatéves korában iskolába adták, már nemcsak tökéletesen olvasott, de némi olvasottsággal is bírt, ismerte a bibliai történeteket, sok éneket és a ponyvairodalom termékeit.

Az iskolázás folyvást kitűnő sikerrel haladt előre Szalontán, hol egy rektor és öt altanító alatt afféle kisgimnázium (ún. partikula) volt, amellyel minden könyvet mohó vággyal elolvasott, amely a keze ügyébe került és a városban felkutatható volt: Gvadányit, a Haller Hármast Istóriáját, Erbiát és hasonlókat, a Decsi Osmanográfiáját, Fortunatust és számtalan sok apróságot: a ponyvairodalom egész özönével együtt. A Bibliának nem maradt része olvasatlan, kétszer-háromszor is elolvasta. [...]

Olvasmányai

Költészetünk új iskolája már akkor (1831) teljes virágzásban volt, de ő még azt nem ismerte. Tanítói, Debrecenben beszített hajlamuk szerint, Csokonait tüzték eléje például, akit igen szeretett, s Kovács Józsefet, akinek bámulta rímeit. Kovács Pálnak, ki Szalontán konrektora volt, társalgásából, tanításából és útmutatásából sokat tanult a költészetre nézve. De a római klasszikusokat, Ovidiust, Vergiliust, Horáciust is nemcsak örömmel tanulta, hanem az iskolában nem olvasott részeket is átbúvárolta, sőt, más szerzőket is: Justinust, Curtiust, Livius néhány könyvét, Eutropiust, Svetoniust és a skót Buchananus latin verseit. Ez olvasmányok útján sokat gyarapodott a latin nyelvben, sőt, verseket is írt e nyelven az akkori divat szerint. Megismerte Tassót Tanárky, Milton Elveszett paradicsomát Bessenyei és Voltaire Henriade-ját Péceli fordításában, Vályi Pártos Jeruzsálemét és Gáthi Mármárosi éhségét, Dugonics regényeit, s több hasonló termékét az epikai műzsnának, szóval azt a magyar irodalmat, amely azelőtt félszázaddal volt divatban, mert a vidéki közönség jobbadán még mind

ezenek élődött, s az új iskola koriféusai Szalontára nézve nem léteztek. Első tünemény elötte a Lant és egy Aurora volt, de az új modor, amelybe még nem nőtt bele, rá nézve inkább elidegenítő, mint vonzó hatást tett.

Debreceni diákság

Így folyt le a szalontai iskolázás (1823–1833), melynek pár utolsó éve már nem a jó szülők közvetlen felügyelete alatt telt le, merthogy őket a további költségtől megkímélje, s a kollégiumi tartózkodás első pár évét is lehetővé tegye, a tanulás mellett tanított is, s mint preceptor, az iskolában lakott. Anyagi reménye azonban igen szegényül ütött ki. Egész évi jövedelme alig ment száz váltóforintra, s ő nem tudott azzal gazdálkodni. Debrecenbe alig vitt annyit, hogy a beöltözés költségeit fedezhesse, hazulról pedig nem várhatott és nem is kért semmit. Ily helyzetben elment kedve a tanulástól, s 1832 márciusában Kis-Ujszállásra ment ideiglenes tanítónak egy évre, hogy eszközt szerezhesen tanulmányai folytatására. De e tél még sem vezetett el egészen, ha keveset tanult, annál többet olvasott. Megtörte a német nyelvet, megbarát

* **Négyesy László** (1861–1933) irodalomtörténész, esztéta, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Két évtizeden keresztül (1911-től 1932-ig) volt tanszékvezető tanár a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Itt tartotta a legendássá vált, több 20. századi lírikus – Juhász Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád és mások – költői indulását ösztönző Négyesy-szemináriumokat. Négyesy több tudományos, irodalmi és szakmai kör munkájában részt vett. Az Akadémián kívül a Kisfaludy Társaság tagja, s elnöke a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak is. Tudományos munkássága elismeréseként 1930-ban Corvin-koszorúval tüntették ki.

** **A Pallas nagy lexikona** az első önálló vállalkozású, nem fordításon alapuló magyar nagylexikon. Készítése 1893-ban kezdődött el, tizenhat kötetben jelent meg, amelyet 1900-ban két pótkötet követett. Kiadója a *Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.* 1884-ben alakult Budapesten. Több mint háromszáz szerzője, szerkesztője között a magyar tudományos világ szinte minden részéből találhatunk neveket. Az utolsó kötet 1897 karácsonyán került a boltokba, megkoronázva egy szinte erőn felüli vállalkozást. *Gerő Lajos*, a *Pallas Rt.* vezérigazgatója akkor így írt erről: *Az íme befejezett vállalkozást a legteljesebb anyagi és erkölcsi felelősség tudatában indítványoztam és kezdeményeztem, de egyszersmind a legteljesebb bizalommal a magyar olvasó és tanulni vágyó közönség iránt. Tudtam, hogy A Pallas nagy lexikona megtalálja azt, – aki olyan régen és olyan nehezen várja – a mívelt magyar olvasót.*

belefoglalta a *Bolond Istók* II. énekébe is.) De az 1836. év még nem merítette ki csapásait reá nézve. Alig pár héttel hazaérkezte után anyja csakugyan meghalt kolerában, hirtelen apja pedig szeme világát teljesen elvesztette. Mindez mélyen megrendítette, fölébreszté kötelességérzetét, s meggyőzte őt arról, hogy ősz apját nem szabad többé elhagynia. Vele maradt tehát a kis házikóban, melyet apja nem akart elhagyni, hogy leányához költözzék.

A város és az egyház előjárói részvétellel tekintették sorsát, s még az ősszel megválasztották konrektornak (tanító a rektor után). Egy darabig még apjával lakott, majd nénye magához vevén az öreget, az iskola épületébe költözött. E hivatal, melyben a magyar és latin grammatikai osztályokat tanította, 1839-ig tartott.

Jegyzőség, nősülés

Akkor egy évig írnok vagy más néven segédjegyző lett a városnál, azután rendes aljegyző, de a főjegyző nem igen arravaló ember lévén, tényleg ő volt a főjegyző is. Így némi biztos álláshoz jutván, 1840 novemberében, szíve régi vágyát követve, nőül vette Ercsey Juliánát, egy ügyvéd árva és vagyontalan leányát. [...]

Jegyzői dolgozatai kitűnően szabatosak és pontosak voltak, és szépen is leírva, mert szép írása volt. A tőle fogalmazott iratok a megyén mindig annyira feltűntek, hogy a táblabírák őt kitűnő tisztviselői tehetségnek híresztelték.

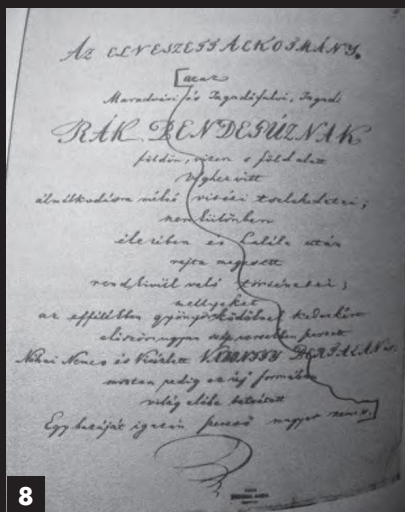
1842 tavaszán Szilágyi István, egykori tanulótlársa jött, mint rektor Szalontára, ki már ismételve koszorút nyert a Kisfaludy-társaságnál, s kinek az Akadémia éppen Szalontán léte alatt száz arannyal jutalmazta nyelvészeti munkáját. Barátja, később asztaltársa mindennapos vendége lévén, társalgásuk természetesen legtöbbször irodalmi tárgyról folyt. Szilágyi minden könyvet, amely a szeme elé akadt, hozzá hozott, kéretlen, sokszor tukmálva, ellenére. Majd a görög tragikusok fordítására unszolta, amelyeket a Kisfaludy-társaság akkor kezdett kiadni (s így jött létre egy Pfiloktétés), majd dolgozatait olvasta fel és kérte ki rólok véleményét, majd angol nyelvtant hagyott nála, mely nyelvet Szilágyi még akkor nem értett, kuriózum gyanánt. Arany addig forgatta a nyelvtant, addig mulatott az olvasás különösségein, s addig törte Hamlet magánbeszédét, hogy kedvet kapott a német Shakespeare összevetésére az eredetivel. Így lassankint megtanult angolul, s újra belejött az olvasásba, az irodalommal való foglalkozásba.

Irodalmi fellépése

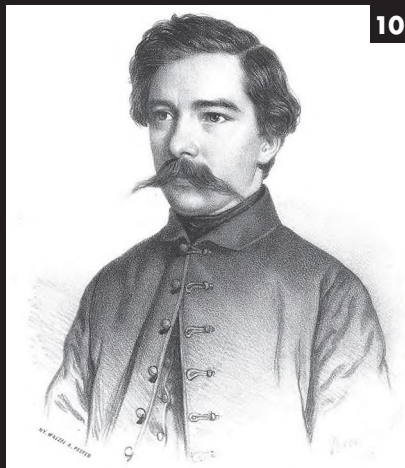
Egy falusi tárgyú elbeszélését (az 1846-iki *Életképekben*) némi tetszéssel fogadták. De nagyobb munkába is fogott; 1845 nyarán a megyei élet kicsapongásai, melyek szeme előtt folytak, némi szatirikus hangulatot gerjesztének benne, s megkezdé írni hexameterben az *Elveszett alkotmányt*, de minden előzetes terv nélkül. A művet nem szánta közönség elé, csak időtöltésül írta, hogy kiöntse

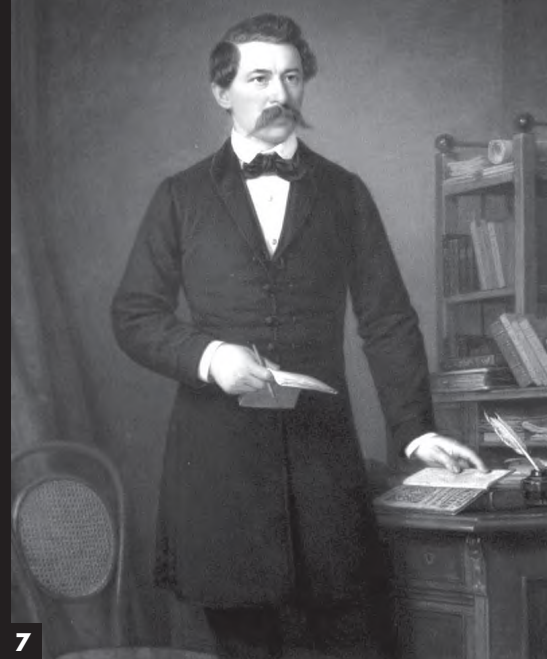
6

8

10

7

9

- 6. Nagykőrös, 1850-es évek
- 7. Barabás Miklós Arany János-portréja, 1848
- 8. Az első siker, Az elveszett alkotmány autográf sorai
- 9. Az MTA-beli lakásának részlete
- 10. Barabás litográfiája Aranyról 1848-ban
- 11. Világosi fegyverletétel (Vasárnapi Ujság, 1896. augusztus 15.)

11

bosszúságát. Időközben a Kisfaludy-társaság jutalomhirdetése víg eposzra, mely először kikerülte volt figyelmét, a nyár folytán ismételtetett, s Arany a véletlen találkozásra meglepődve sietett szatirikus eposzát befejezni és felküldeni. A 25 arany jutalmat öt pályatárs közt megnyerte, bírálói közül egy elismerőleg, egy szinte magasztalólag szólt a műről, de fülébe csak a harmadik, a Vörösmarty szava hangzott: nyelv, verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élők.

Úgy vélte, hogy most már nem lehet megalapodnia, ki kell öntenie mindazt, ami lelkében forr, s a maga módja szerint. Petőfi sikere felbátorította, s úgy hitte, hogy Petőfi János vitéze után ő is próbálhat egy naiv költői elbeszélést, mely a népköltésztől sugalmazva hangban és jellemzésben egyaránt magyar legyen. A Kisfaludy-társaság épp azon a közülésen, mely az *Elvesztett alkotmányt* megkoszorúzta (1846. febr. 7.), új pályakérdést tűzött ki népies eposzra. Arany ekkor megírta *«Toldi»*-ját (a jelenlegi trilógia első részét), s nemcsak a pályadíj nyerte meg (1847. febr. 6., a kitűzött tizenöt aranyat a társaság kivételkép húszra emelte), hanem bírálói bámulatát is. Egyszerre ünneplélt költő lett. Jeles írók figyelme a szerény vidéki jegyző felé fordult, s Petőfi volt az első, aki üdvözlésére sietett. A következő februárban a Kisfaludy-társaság is tagjai közé választotta.

Így az irodalmi élet rendes folyamába jutva, az időtől fogva folyvást írogatott az Életképek-be és a Pesti Divatlap-ba kisebb költeményeket; sőt, nagyobbakon is dolgozott: 1847-ben készítette a *Toldi estéjét* és mellette a *Murány ostromát*, mely utóbbinak írására a Kisfaludy-társaság új jutalomtétele gerjeszté: «Készíttessék költői beszély, melynek tárgya Szécsi Mária»; de e művel nem pályázott. Petőfivel aközben szoros barátságot kötött, sűrűn leveleztek, Petőfi többször meglátogatta, sőt, a szabadságharc alatt egy ideig családját is nála helyezte el. Baráti viszonyuk mindkettejükre jótékony hatással volt.

A szabadságharc alatt és utána

Az 1848-ik év mozgalmi félbeszakították Arany nyugodt munkásságát. A szalontaiak felajánlották neki kerületük országgyűlési képviselőletét, de ő nem fogadta el a jelöltséget, mint később 1861-ben és 1869-ben sem. A kormánytól megindított Nép barátja c. lap szerkesztését sem vállalta el, csak nevét adta oda, mint szerkesztőtárs Vas Gereben mellett, maga Szalontán maradt; különben számos cikket és költeményt írt a lapba. Mint nemzetőr, a szalontai csapattal részt vett az aradi várostrom körül tett szolgálatokban mintegy 8-10 hétig. Egyébként a forradalom kitörése után is jegyző maradt 1849 tavaszáig. De a zavaros időben alig kaphatott valamit jegyzői fizetéséből, a város belügyei is mindinkább bonyolódtak, szóval a hivatal mind terhesebbé vált, barátai is ösztönözték, hogy járjon valamely oly állás után, mely a középponthez közelebb vigye,

s maga is vágyott az írói körökkel közvetlen érintkezésbe jutni. 1849 tavaszán fogalmazói tisztet vállalt tehát a belügyminisztériumban, s előbb Debrecenbe, majd Pestre ment. Családjá egyelőre Szalontán maradt, hogy holmiját eladja, s készüljön a felutazásra, mikor arra a hírre, hogy az orosz Debrecen alatt van, Arany búcsút vett hivatalától, s június végén hazasiétt családjához. Bekövetkezvén a katasztrófa, mint magánember lakott Szalontán, mert a jegyzői állást időközben betöltötték, más pálya pedig nem állt nyitva előtte. Vagyona majdnem semmi, s a néhány száz forint, melyet ingóságaiért magyar bankókban kaptak volt, értéktelenné lett.

Szerencsére 1849 júniusában Pesten 1200 forintot tett be a takarékpénztárba, melyet a Nép barátja részéről tiszteletdíjúl kapott, s a takarékpénztár a magyar bankjegyben betett összegeket is kifizetvén, ez összeg egy részéből egy kis házat vett [...]. Így élt 1850 tavaszáig, mikor az idősb Tisza Lajos (Kálmán apja) a Szalontával határos Gesztre meghívta, hogy legkisebb fiát, Domokost, kinek szép költői tehetsége volt, a költészetben oktassa. Ez ideiglenes állapotokból az 1851. év második felében bontakozott ki, amikor a nagykőrösi gimnáziumban a magyar nyelv és irodalom és a latin nyelv tanárává választották.

1850-től fogva ismét dolgozgatott folyóiratokba és különféle albumokba, csakhogy leginkább lírai költeményeket. Hozzáfogott a *Toldi-trilógia* középső részéhez is, sőt, egy éneket közölt is a «Losonci Phönix» c. segélyalbumban (Pest 1851) *Daliás idők* cím alatt, de az epikai források elégtelensége és az epikai alkotáshoz szükséges kedélyállapot hiánya miatt félbehagyta. Ez idő tájt heves lelki vívódásokon ment át. A haza szerencsétlensége és saját sorsának bizonytalansága kínozza és fájdalommal töltötte el; mélyen hatott rá költőtársának, lelke rokonfelének, Petőfinek elvesztése is, s mindezekhez bizonyos kiábrándulás járult optimizmusából. A szabadságharc hevélete, mely az ő tartózkodó lelkét is magával ragadta, keserű hangulatot hagyott lelkében; észrevette e nagy küzdelem vezéralakjainak nemcsak erényeit, hanem hibáit is, s a nemzetnek mind hősiességét, mind gyarlóságát látta. E tapasztalás meghasonlásba hozta magával, erős alanyi hangulatokba merítette, melyek sehogy sem kedveztek az epikai nyugalomnak, s költészetébe egy új elemet, a humorét oltották. Ez időszakból való nagyobb műveit is mind erős alanyi színezet hatja át. *Katalin költői beszélyének* (Pest 1850) mélyen tragikus tárgyat izgatott lírai hangulat kíséri; *Bolond Istók* első éneke, mely szintén ekkor készült (Csokonai-Lapok, Debr. 1850), maga magát és minden idealizmust kicsúfoló keserű humorral van telve. E műben Arany nemcsak alanyi érzelmeit akarta kifejezni, hanem a közhangulat humorát is, de kissé széles alapon kezdte, s érezte, hogy minél közelebb jönne a szabadságharchoz, annál jobban fékeznie kellene humo-

rát; azért abbahagyta, s csak a hetvenes években írta meg második énekét. Míg a *Nagyidai cigányok* víg hőskölteményben (Pest 1852) a messze múltba menekülve a szabadságharc kegyetlen torzképét festi meg, s kiönti keserű humorát, semmitől sem korlátolva, szabadon; de mintegy görcsös kacagással, mely nem tudja eléggé elföldni kétségbeesését. Lírai költeményekben gyakoribb a tiszta fájdalom hangja; e költemények a maguk hazafibánatával híven tolmácsolták a közérzést, s élénk visszhangra leltek országszerte. Allegóriáik, célzásaik (*Rachel síralma*) félrevezették a kémkedő cenzort, de annál mélyebb értelemmel szóltak a honfiszívhez. Arany, mint lírai költő ekkor, az 50-es években állt hatása tetőpontján.

Nagy-Kőrösön

A nagykőrösi katedrán 9 évet töltött. Ez időbe esik balladáit nagy részének kelte; a *Toldi-trilógia* középső részével és az *Etele-trilógiával* való próbálkozások, néhány becses elméleti tanulmány írása, továbbá *Toldi estéjének* (Pest 1854) és költeményei első gyűjteményének kiadása (Kisebb költemények, Pest 1856). Mint tanár, tanszékének élve rendszeresebben kezdte tanulmányozni a magyar nyelvet és irodalmat, fel a középkori emlékekig, ami nyomot hagyott mind nyelvén, mind költészetén.

A világirodalom nagy eposzait is újraolvasgatta; Tassóból, Dantéból, Ariostóból némi töredékeket is fordított. Elkezdte Zrínyi Szigeti veszedelmét nyelvi és verselési tekintetben a mai ízléshez alkalmazni; pár éneket el is készített, de nem adta ki. Mindez előkészület volt epikai alkotásaihoz, mert élte céljaiul a *Toldi-trilógia* bevezetését és a hun-magyar mondanokör trilógiájának megírását tűzte ki, s amint alanyi fölindulásai szűntek, koronkint mindkettőhöz hozzáfogott, de ismét abbahagyta. A Toldi középső részének meséjével elégedetlen volt, a másiktól a Csaba-mondát dolgozta fel nibelungi versszakokban, de abba sem nyugodott belé, s félbehagyta, csak a *Keveháza* epizódot adta ki a Szikszói Enyhlapokban (Pest 1853). Mivel ekképp epikai tervei némileg megfeneklettek, lírai ömledésekbe merülni pedig nem akart, a balladára adta magát, e vegyes jellemű műfajra, mely az epikai líra és a dráma elemeit egyesíti bizonyos módon. E műfajt, mely a múlt század vége óta a modern nemzetek irodalmában az illető nemzetek népköltése alapján mindenütt megalakult, a mi költőink is művelték már Kölcsey és Kisfaludy Károly óta, de nem saját népballadáink nyomán, melyeket nem is ismertek, hanem a német műköltészet után. Arany a magyar népballadához fordult, eltanulta jellemét, szerkezetét és hangját, s elemeit megismerve, megalkotta a *magyar jellemű irodalmi balladát*. E nemű költeményei nagyobb részt az 50-es évek derekán keletkeztek. Annak a beható tanulmánynak, melyet művészetét minden oldalára fordított, köszönhető két versechnikai becses tanulmánya is: Valami az

asszonánccról (Uj Magyar Muzeum 1854) és A magyar nemzeti vers. idomról (Nagykőrösi ref. főgimnázium tudósítványa 1856 és Uj Magyar Muzeum 1857). Ez utóbbi értekezésben a magyar ritmus szabályait tisztázza a gyakorlati verselés céljaira, s itt kifejtett elveit verselésében maga alkalmazza is.

Pestre költözés

Mikor a magyar tud. akadémia tízévi szünet után ismét megkezdhette működését, s tagjainak számát az időközben föltűnt kitünőbb írókkal kiegészíteni igyekezett, Arany Jánost is 1858. dec. 15-én előbb levelező, majd ugyanaz nap rendes taggá választotta. Arany itt 1859. okt. 31-én foglalta el székét *Zrinyi és Tasso* című befejezetlenül maradt tanulmányával, mely az irodalmi hatás és az írói eredetiség kérdésében alapvető értékű fejtegetéseket és nyomozásokat tartalmaz. (Megjelent a Budapesti Szemle VII. és VIII. köt. 1859–1860.) A nagygyűlés 1859-ben *Toldi estéjét* a Marczibánydíjjal, kisebb költeményeit pedig 1860-ban nagy jutalommal tüntette ki.

Széchenyi emlékezetét dicsőítő óda megírásával is, mely költeményt az Akadémia 1860-iki Széchenyi-ünnepén megható bensőséggel személyesen adott elő. Pesti barátai: Csengery Antal és Kemény Zsigmond igyekeztek őt rábírní, hogy költözzék Pestre, s felajánlták neki az újrafelelevenítendő Kisfaludy-társaság igazgatói állását. A társaság 1860. július 15-én csakugyan meg is választotta igazgatónak, s ő az állást elfogadván, családostul Pestre tette át lakását. Még ez év novemberében megindította a Szépirodalmi Figyelő c. hetilapot, mely a magyar szépirodalmi kritika töközlönyévé vált, s a nemzeti és művészi irány összeolvasztása mellett küzdött. Fő dolgozótársai Gyulai Pál, Szász Károly és Salamon Ferenc voltak. 1863 novemberében kiszélesítve a lap programját, Koszoru névvel folytatta 1865. júniusig. E két lap nagy hatással volt esztétikai műveltségünk előmozdítására és az ízlés nemesítésére. Arany-nak e lapokban nagyrészt névtelenül megjelent esztétikai, kritikai, stilisztikai cikkei részint *Prózai dolgozataiban* (Budapest 1879), részint *Hátrahagyott iratai és levelezése* közt vannak összegyűjtve. A Kisfaludy-társaságban is nagy munkásságot fejtett ki. Megindítván a társaság szépirodalmi kiadásait, mindjárt az első ciklusban Madách Ember tragédiáját közölte, mely művet ő mutatott be először a társaságnak és az irodalomnak. A magyar Shakespeare- és Molière-kiadást is ő indította meg, a Shakespeare-sorozatot *saját fordításaival* is gazdagítva három darabbal: *Szentivánéji álom* I. köt. 1864, *Hamlet, dán királyfi* VIII. köt. 1867, *János király* XIV. köt. 1867. Egyszerminden folytást dolgozott a hun–magyar monda trilógiáján is, de csak az első részt készíthette el, mely *Buda halála* címmel 1864-ben az Akadémia Nádasdy-féle eposzi jutalmát nyerte el (Buda halála, hun rege, tizenkét énekben. Pest 1864).

Akadémiai titkárság

Szalay László halálával megürülvén az akadémiai titkárság, 1865. január 26-án őt hívták meg e díszes helyre majdnem egyhangúlag, az új alapszabályok kihirdetése után pedig 1870. jan. 17-én főtitkárnak nyilvánították. Ez maradt aztán hivatala mindvégig. De az 1865-ik év oly csapással sújtotta, mely ügyis búskomorságra hajló kedélyét még búskomorabbá tette. Férjhez ment leánya, Júlia 1865. dec. 28-án Szalontán meghalt, a kis Piroskát hagyva maga után árvául. (Megható hangot ad e veszteség fölött érzett fájdalomnak a *Toldi szerelme* VI. énekének néhány kezdő strófájában.) Testi szenvedések is járultak e bánathoz: 1863-ból meg-megújuló fej- és fülzúgása, s fiatalkorában kapott tüdőhurutja mind súlyosabban érezte magát. Hivatalos teendői is elvonták a költészettől, úgyhogy ez években keveset írt, inkább összes költeményei összegyűjtésével foglalkozott, melyeket 1867-ben ki is adott: *Arany János összes költeményei*, negyedréti díszkiadás egy kötetben, a költő fényképével, Pest, 1867, s más alakban: *Arany János összes költeményei* hat nyolcadrésű kötetben, Pest, 1867. Ezekhez csatlakozott egy albumszerű kiadás is a költeményekből vett rajzokkal díszítve jelesebb magyar festőktől. Ez összes költeményeket az Akadémia 1872-ben nagy jutalommal koszorúzta, a király pedig 1867-ben a koronázás alkalmával a Szent István-rend keresztjével tüntette ki a költőt. Lelki fájdalmát lassankint enyhítették az évek; testi szenvedéseit pedig az évenként fölkeresett karlsbadi fürdő csillapítván, jobb óráiban a *Toldi-trilógia* középső részén dolgozgatott, vagy ha ehhez nem volt kedve, Aristophanés fordításával foglalkozott.

1871-től 1874-ig lefordította Aristophanés összes vígjátékát, miért az Akadémia 1878-ban a gróf Karácsonyi-féle négyszáz aranyas drámai jutalmat ajánlotta föl neki. Így jelentek meg *Aristophanés vígjátékai, fordította Arany János*. Budapest, 1880, három kötetben. Mivel eközben egészsége újra mindinkább hanyatlott, 1877-ben lemondott főtitkári hivataláról; a lemondást azonban az Akadémia nem fogadta el, hanem helyettesítéséről gondoskodva egy évre szabadságot adott neki. Ez idő letelvén, Arany ismételte lemondását, melyet az Akadémia újra nem fogadott el, hanem egy újabb évre meghosszabbította szabadságidejét. 1879-ben harmadízben kérte fölmentését a főtitkári hivaltól; határozott kérelmét ekkor végre teljesítette az Akadémia, s minthogy kitűnt, hogy főtitkári fizetését, melyet az alapszabályok életfogytig biztosítanak neki, már a lefolyt két év alatt sem vette föl, és ismételve kijelentette, hogy azt végleges visszalépése után sem fogja elfogadni, azt határozták, hogy legalább az Akadémia palotájában levő főtitkári lakás további megtartására kérik föl. Ugyane nagygyűlés tiszteletbeli főtitkári címmel ruházta fel, s igazgató-taggá választotta.

Öregkori munkássága

Hivatalától való visszavonulását teljes lelkéből élvezte, és szabadságidejének első évében újra meg-megszállta az ihlet a Margit-sziget tölgyfái alatt, mintegy őszi virágzaskép számos lírai költeményt és balladát írt ekkor, melyek közül néhányat közre is bocsátott (leginkább a Budapesti Szemlében). Öreg hangszerével mulatozva sok dallamot is szerzett ez idő tájt Petőfi, Amade és saját költeményeire, melyek azonban csak halála után lettek ismeretessékké (*A. J. dalai*. Énekre és zongorára feldolgozta Bartalus István, Budapest 1884).

1878-ban a Kisfaludy-társaság közülésén Arany *Tetemre hívás* című balladáját olvasták fel, mely az újra megszólaló költőt szelleme régi erejében mutatta, s a magyar olvasó közönséget lelkes örömmre hangolta; az egyetemi ifjúság ezüst koszorúval tisztelte meg a költőt. 1879 tavaszán befejezte a *Toldi-trilógia* középtagját, a *Toldi szerelmét* is, s közölte egy pár barátjával, kik el voltak ragadtatva a mű szépségeitől. Arany azonban nem akarta kiadni, mert attól tartott, hogy a közönség kevesebb részvétellel fogja fogadni, mint a régebben megjelent két részt. Végre különösen Gyulai unszolásainak engedve az év vége felé kinyomatta: *Toldi szerelme*. Elbeszélés tizenkét énekben. Budapest 1879. A nemzet a legörvendetesebb meglepetéssel értesült ez irodalmi eseményről a Kisfaludy-társaság elnökének jelentéséből, mellyel a titokban nyomtatott mű első példányát a társaság ülésén bemutatta; a kiadás két hónap alatt elfogyott, az Akadémia 1880-ban nagy jutalmával tüntette ki, a Kisfaludy-társaság is ötvenaranyas jutalmával (ez utóbbit a költő, mint alapítványt, visszaajándékozta a társaságnak). *Toldi szerelme* méltó befejezése a trilógiának, s amily mélyen a kor szívéhez szólt a költő a *Toldi* naiv optimizmusával, majd a *Toldi estéje* tragikus humorával, éppúgy le tudta bilincselni az újabb közönség figyelmét is *Toldi szerelmének* regényes cselekvényével, a jellemek és szenvedélyek részletező, igaz és megkapó rajzával.

Betegsége, halála

Ettől fogva egész haláláig keveset dolgozott, mert testi egészsége folytonosan gyöngült: 1868-ban veszélyes máj- és bélgyulladást állott ki, 1869-ben kezdte a karlsbadi fürdőt látogatni, s ezután még nyolc nyáron kereste föl. 1870-ben operálták, s a jobb oldali bordák alól több darab epekövet távolítottak el. Hallása is nehezedni és szeme gyöngülni kezdett. Mindezek mellett azonban óvatos életrendet követve ronsolt szervezetében helyreállt az egyensúly, úgyhogy hivatalos foglalkozását teljesíthette, s olykor-olykor dolgozhatott is. Régi betegsége 1878. áprilisban lépett fel először súlyosabb alakban, s habár koronként enyhült, de a fulladozó nehéz lélekzet gyakran kínozta. 1882. október 10-én egy kis sétát tett a szabadban, s a hűvös és szeles időben zsebóráját óhajtván

Barabás
Miklós ismert
litográfiája
Arany Jánosról,
1856

AZ ELSŐ ARANY- MONOGRÁFIA

A modern irodalomtörténet első jelentős, magyar képviselőjeként tartják számon Riedl Frigyes irodalomtudóst (1856–1921), aki a pesti egyetemen Greguss Ágost és Gyulai Pál tanítványaként kezdte, majd 1879-ben Párizsban Taine hallgatójaként folytatta. 1881 és 1904 között a belvárosi realiskola tanáraként már komoly irodalomtörténeti munkát fejtett ki, aztán Gyulai Pál halála után a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar irodalmi tanszékvezetője lett. Szemináriumain – elsőként a magyar egyetemi oktatásban – személyes, baráti hang honosodott meg, így tudta közel hozni tanítványai számára a múlt irodalmi értékeit. Legnagyobb jelentőségű könyvét 1887-ben Arany Jánosról írta, amely a szerző életében négy kiadásban jelent meg. Munkája új jelenség volt irodalmunkban, mert nem csupán írói életrajzot adott történelmi háttérrel, hanem Arany „természetrájzat” vázolta fel. **Riedl Frigyes: Arany János** című kötetét nyugodtan nevezhetjük az első fontos Arany-monográfiának. Könyve előszavában olvashatjuk:

„Arany költészete egész világ, melynek megvan a maga emberfaja, a maga növényzete és állatvilága, szóval sajátos természete és éghajlata. Minő ez a világ, és hogyan keletkezett a költő képzetében? Ezt iparkodtam kideríteni, midőn e rendkívüli szellem természetrajzát kíséreltem meg. Tán nemcsak rajtam, hanem tárgyam nehézségén is múlt, hogy ezekre a kérdésekre egész könyvvel felelek.”

Személyes hangú Arany János életrajzából emelünk ki részleteket e helyütt. Elsőként a látomásosan felrajzolt, költői hangvétellű Arany-életrajzát.

Mottó:

„Aranynak és nagy
költőinknek jelentősége ma
nagyobb, mint valaha, mert
a magyarság szellemi egységének
biztosítékai minden kierőszakolt
határon túl is.”

(Riedl Frigyes: Arany János,
a Szépirodalmi Könyvkiadó által
1982-ben megjelentetett kötetből,
a 290. oldalról)

LEXIKON: Riedl Frigyes fontosabb munkái: *Rhetorika* (1888), *Poétika* (1889), *Arany János* (1887), *A magyar irodalom fő irányai* (1896), *Magyarok Rómában* (1900), *Péterfy Jenő* (1900). 1896-ban az Akadémia levelező tagja lett, 1900-ban beválasztották a Kisfaludy Társaságba, 1905-től haláláig Gyulai Pál utódja a budapesti egyetemen. Ezekben az években írt, részben halála után kiadott jelentős munkái: *Gyulai Pál* (1911), *Három jellemzés* (1912), *Shakespeare és a magyar irodalom* (1916), *Peiőfi Sándor* (1923), *Vajda, Reviczky, Komjáthy* (1932), *Madách* (1933), *Vörösmarty élete és művei* (1937), *Kölcsey Ferenc* (1939), *A magyar dráma története I-II.* (1939–1940).

„A SZELLEMÉT AKAROM LEÍRNI”

A mint e lapokon Arany Jánost jellemezni akarom, alakja mindinkább megelevenedik előttem, érzelmekben és eszmékben gazdag élete újból leperdül, és fejlődésének különböző korszakai ismét elvonulnak képzeletem előtt. Költészetének fátyolán át látom a sápadt, kis földművesfiút Szalonta határában, a Sziget-tó nádasában vadrécetójást szedni; látom később, mint a debreceni kollégium diákját, kinek sovány alakját hosszú, fekete tóga, „mint gyászlobogó a nyelét” takarja, mindig olyasvalami után sóvárogni, amit nem tanítanak a tudós professzorok. Majd ismét, mint a kollégiumtól elzúllott vándorszínész rázza a rendező jelére a színpalak mögött a zivatart jelző vaslemezeket, vagy döngeti, mint *tüzér* ágyúszót utánozva, a színház fapadját: látom, hogy halad, kiábrándulva a színészet csalódásaiból, Máramarosszigetről erdős rengetegen át egy ezüsthúszassal a zsebében és kendőjébe kötött cipóval hazafelé, anélkül hogy tudná, hová hajtsa le árva fejét. Költészete révén látom, hogyan él mint városi aljegyző kis családjával szalontai puha fészkében; hogy lakik 1847-ben néhány napig együtt a két legnagyobb magyar költő: Petőfi és Arany egy kis szobában, melynek hossza öt, széle két lépés, ahol húrjaik „versenyben égnek”. Későbbi életének jelenetei: végletes hazafiúi fájdalom erőt vesz rajta, a forradalom lezajlása után, álmaiban meg-megjelenik megölt nagy barátjának árnyéka; majd Nagykőrösről és Pestről visszavágyódik Szalontára, gyermekkorának játszós- és leányának halottas helyére, Szalontára: „keletre, mint a berki szellő, mely a lombok közt rést talál, mint az égi felhő, mely ott egy kedves sírra száll”; hogyan kéri szelíd mosollyal, midőn nem tud mint főtítkár az Akadémia épületében lakást kapni, hogyan kéri a költészet kedveltjeit, a fecskéket, Isten ezen kőműveseit, építsenek ők a költőnek sárkunyhót, végül fájdalmas rezignációval mond le ősz hajjal arról a független, munkás nyugalomról, mely után egész életén át vágyódott – mindez szintén hasonló élénkséggel tükröződik vissza költészetében. És végül ott tűnik elém az agg költő, ahol nemcsak költészetének közegén át, hanem gyakran testben is láttam sétáim közt: a *tündérszigeten* – mint ő maga *Toldi szerelmé*-ben a Margitszigetet nevezi –, Toldi első diadalának és Piroska halálának színhelyén; ott mereng támlás kerti padon a Dunának naptól fénylő tükre közelében, ingó lombok árnyékában, míg az átlátszó kék égbolton mélyen függő fehér felhők lágy szellőtől fuvallva, lassan elvonulnak, és a madárdallal meg virágillattal telt levegőn át néha-néha hallik, amint egy vadgesztenye halk dobbanással a magas fűbe hull.

Költészete egyaránt mutatja külső élete képeit meg legbelsejének hullámzásait, mutatja, mégpedig egy fizikai készülék pontosságával, mily módon felelt e finom szervezet a külső világ hatásaira. Majd a kétség, mint Nessus köntöse, égeti, a fájdalom láza töri, a tépelődés kikezdi, a kétségbeesés vízómlásai keresztülszakadnak lelkén. Majd ismét megfeszlenek a sötét felhők, költészete áttör hangulatának boruján, és egy vörös csík a távol határon szebb napot jelez.

Életrajzírója majd utána jár mindezen nyomoknak, melyeket műveiben találunk; én nem Arany életét, hanem szellemét akarom leírni: megállapítani, melyek művészetének fő sajátosságai, és miképp függnek össze a költő életével és egyéniségével. Életére csak néhány pillantást vetek.

A '48-AS SZABADSÁGHARC UTÁN

1849. augusztus havában látta Szalonta, ahol akkor megint Arany is tartózkodott, elvonulni a magyar szellemi élet és a magyar katonai erő megtört maradványait. Arra járt kétségbeesett bujdosó gyanánt Vörös-

marty Bajzával, arra Vachott Sándor és Szemere. És ugyancsak Szalontán át vonult ez időben Görgey hadteste – Világos felé!

Augusztus közepén Arany is elmenekült az oroszok elől, és Szalonta környékén az erdőségben bujdosott. Visszatérve, minden percben várja elfogását forradalmi szereplése miatt. Kétségbeesés környékezte.

Arany életének ezen második nagy válságában elveszítette legjobb barátját: Petőfit, elveszítette hivatalát, el lassan gyűjtött vagyonát, és elveszítette egy időre népének és önmagának jövőjébe vetett bizalmát. Azt lehet mondani, elveszítette önmagát is. „*Kergetve önnön lelkemtől, futottam – így jellemzi önmaga e válságot – és láthatáromon nem volt remény s a kétségbeesés örvényéig jutottam, kezem égre emelni nem merém.*” A forradalom után a kitombolt fájdalom és a rohamaiba belefáradt kétségbeesés fásultsága szól belőle. Érzí, hogy oda van lelkének ifjúsága. „*Nem az vagyok, ki voltam egykor, belőlem a jobb rész kihalt.*” „*Szénézek – mondja ugyane korban egy más költeményében –, szénézek és többé körültem nincs a könnyező család. Eleget éltem, hogy utánam emlék maradjon itt alant: emlékül inséget hagyok s e két vagy három boldogtalant.*” Kisfiát a szentírás szavaival vigasztalja: „*Bujdosunk a földi téreken.*” „*Oh remény – így szólítja meg keserű fájdalomában –, remélj egy jobb hazát! S benne az erény diadalát: Mert különben sorsod és e föld Isten ellen zúgolódní költ.*”

Az egyéni és hazafiúi fájdalmak emez összehalmozása Aranyt hosszú évek során elvonja a nagyobb alkotásoktól. A forradalmat követő években (1849-51) költészetében valami keserű végletesség van: színei hamar rikítanak, humora pedig egészen elsötétül. A lelki diszharmonia felbontja művei szép összhangját; keserves csalódásai, maró ironiája, kínos tépelődései minden korlátot elragadva, *A nagyidai cigányok*-ban törnek ki, és vad örvényben egyaránt magokkal sodornak iszapot meg virágot.

„A ZORD TÉLNEK KOSZORÚJA”

Ekkor egyszerre váratlanul beáll életének harmadik fordulópontja: 1865-ben, karácsony táján meghal leánya, Juliska (Szél Kálmán, szalontai esperes neje), és magával viszi a világosság és meleg jó részét, melyet apja a földön még talált. Néhány évvel azelőtt, midőn leányát egyszer szomorkodva látta, az apa és a költő gyöngédségével egyik legmélyebb érzelmű költeményét intézte Juliskához:

*Óh, derülj hát, ifju lélek,
Légy a vidám hajdani;
Gyöngye vagy még a zord télnek
Koszorúját hordani!*

Most igenis, az örök télnek koszorúját tette fejébe! Fő vágya azelőtt az volt, hogy Szalontán építsen magának valamit. „*Tegnap indítottam el – írja Tompa Mihálynak néhány héttel leánya halála után – az első épületkövet – a sírkő-boltból! Egy pyramidal granidarabot, mely egyszer s minden évek óta sóvárgó ábrándjaim zárkővét képezi.*”

Három évvel később ugyancsak Tompa előtt így nyilatkozik: „*Elégé kifejeztem előtted is azt, ami gyötör, ami életemet ollyá teszi, mintha nem is az élőknek, hanem a holtak társasága volna már az enyém. Igazán a halál komoly gondolatja azon naptól komoly társam.*”

Mintha ekkor már végképp megszakadt volna költői működése. Leánya halálát követő időszak életének második nagy depressziója. (Az első, hasonlóan mély a forradalmat követő időre esik.) Majdnem egy évtizeden át nem közöl semmi újabb költeményt. Híre folyton nőtt,

tekintélye, jövedelme immár gyorsan emelkedett (1870-ben akadémiai főtítkárr lett), nagy kitüntetések érték (a király koronázása alkalmából a Szent István-rend keresztése lett); de mindez nem tudta mélabúját szétoszlatni. Amit elvértve ír, az mutatja, hogy hangulatában végképp nagy fordulat állott be. A hatvanas évek közepéig Arany hajlandó a kibékítő konciliáns megoldásokra: Toldi boldogan üli menyegzőjét *gyönyörű Piroskával* – ennek a jelenetnek hatása alatt bocsátja el a költő olvasóit a *Daliás idők*-től. *Murány ostromá*-nak az vet véget, hogy Szécsi Mária és a vitéz Veselényi meghódolnak világbáró Amor előtt. *Rozgonyiné, Szibinyáni Jank, Rózsa és Ibolya, Mátyás anyja, Hatvani* – mellözve a tisztán komikus jellegűeket – szintén vígabb megoldással örvendeztetnek meg bennünket. Az 1865-i fordulat óta Arany minden komoly összehúzóást tragikusan old meg. A *Daliás idők*-ből Toldi boldogtalan szerelmének története válik: Piroška most már nemcsak végképp elszakad Tolditól, hanem fiatalon hal meg, mint Arany Juliska. Költői képzelete ragyogó szöveten mindinkább átcsap hangulatának sötét fala. A láthatár elsötétül, finom dér lepi költészetének virányát. Zárkózott életkorében immár – mint balladáiban – félhomály uralkodik, mely elborítja és egyszersmind megóvja a kíváncsiak szeme elől. Arany ezentúl a múlté. „Azokkal időzöm, akik másszor voltak: mit az élet megvon, megadják a holtak.” 1869-től kezdve kilenc nyáron át Karlsbadba utazott. A hetvenes évek végén már nem utazott többé Karlsbad gyógyító forrásaihoz „új élet reményért”, hanem nyáron gyakran járt a Városligetbe. De ott sétálva is, tizenkét évvel leánya halála után is Nagyszalontáról álmodik – oda vágyódik:

Keletre, mint a berki szellő,

Mely a lombok közt rést talál...

Keletre, mint az égi felhő,

Mely ott egy kedves sírra száll.

KÖLTÉSZETE NEMZETI IRÁNYT KÖVET

Mindenekelőtt bizonyos, hogy az ilyen embernek – aminő Arany volt – *költészet nemzetié válik*, hisz a negyvenes években, amelyekben fellépett, Magyarország szellemi áramlatai mind a hazafiság felé szakadtak. A húszas és harmincas években újból fellendült politikai és irodalmi élet oly nagy nimbuszt adott a hazafiságnak, hogy azóta a művészet és tudomány érdekeit is leginkább a hazafiság révén ápoljuk: színházakat emelünk, könyveket veszünk, művészeteket *pártolunk*, mind – hazafiságból.

Ez az erős nemzeti és hazafitói érzés, mely együtt megvan a magyar fajban, és kezdettől fogva a magyar irodalomnak alaphangja, az akkori nemzedékben – Arany fiatalkori kortársainál – különösen ki volt fejlődve. A magyar faj története folytonos küzdelem hazájáért és önállóságáért hatalmas ellenfelekkel szemben: nem csoda, hogy a magyar oly féltékenyen szereti azt, amit folyton az elvesztés veszedelme fenyegetett. Ez a fajsajátság, melyet minden új nemzedék az előbbtől átörököl, a negyvenes években Széchenyi buzdító és Kossuth izgató hatása alatt a szabadelvű és osztrákellenes áramlatok növekedésével még lázasabban fokozódik. Természetes, hogy ebben a légkörben oly fogékony költő, mint Arany, kinek lelke minden külső hangra százszoros zengéssel visszhangzik, nemzeti tárgyakat választ és nemzeti irányt követ. [...]

Amint ez a lángeszű parasztfiú a világba lép, mindent megtanul, amit magasabb szférában tanulhatni, de tudja mindazt is, amit csak a nép fia tudhat. Első társas érintkezése, első olvasmányai a néphez vezetik. Származásának befolyását még növelte korának demokratikus hajlama. Nálunk a harmincas meg a negyvenes években az országgyűlés és a közvélemény, élénkebben, mint valaha, foglalkozott a jobbagyok sorsával, a színpadon pedig ebben a korban tűnik fel a paraszt, ki mindeddig epizód- vagy komikus alak volt, mint hős a Szigligeti színműveiben. [...]

Amint Arany belső hajlamai és kora áramaitól hajtva a népies költészet felé fordul, iránya összeesik legzseniálisabb kortársának: Petőfinek pályájával. Petőfi és Arany a magyar költészetet a népköltészetből ifjították meg. Mindkettőjük legfogékonyabb életkorukat a vidéken töltötte, és ott nem szorulva a műköltészet vízvezetékére, a népdal üde forrásából ivott.

Jelentőségük épp abban rejlik, hogy a magyar népköltészetet, minden nemes sajátságával, tulajdon tehetségükhöz alkalmazva, a műköltészet legmagasabb szférájába emelték. A műköltészet rózsafaját a népköltészet vadvirágtökéjébe oltották. A magyar költészet e részben ugyanazon fejlődésen megy át, mint a múlt századbeli német. Amit ott Goethe Herder ösztönzésére visz véghez: hogy a műdalba a népies egyszerűséget, őszinteséget és élénkséget viszi be, azt először Petőfi, utána meg Arany önkénytelenül műveli, midőn műköltészetünket a népköltészet és a népnyelv szépségeivel gazdagítják. Csakhogy Arany meg Petőfi egyéniségükhöz képest mást-mást tanulnak a néptől. Petőfi, mint lírikus átveszi a népdal szerkezetével a népdal közvetlenségét és tüzet, Arany, mint epikus a népies hangon, az események naiv-bájós megvilágításán kívül leginkább a nép nyelvének kincseit alkalmazza: az addig irodalmilag fel nem használt szólásmódokat, gazdag fordulatokat, sokféle árnyalatokat. Petőfi tehát inkább a népnek költői eljárását, Arany pedig nyelvét és hangját nemesíti. *Petőfi* műveiből látjuk, *hogyan érez a magyar nép, Aranyéiból, hogyan cselekszik.*

AZ ARANY-CSALÁD PÖRE

Szalonta volt a pörökben oly gazdag Magyarország legpörösebb városa. Ezek a pörök is nagyjából a múltba vezették a lakosság gondolatait. Voltak egyes családoknak, de voltak az egész községnek is pörei; volt száz-, sőt kétszáz éves pör, mely az egész község érdekeit érintette, és az egész községet izgalomban tartotta. [...]

Az Arany családnak is volt ilyen hagyományos pöre, mely főlemészette vagyonát: nemességét akarta elismertetni. Az Arany család nem való ama háromszáz kiváltságos hajdúcsaládból, melyeket Bocskai a török- és tatárdúlta Nagyszalontára telepített; de mindamellet folyton a hajdúkkal tartott. Neki is volt nemeslevele I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől, csakhogy ezt a levelet nem tudták a kormánnyal elismertetni. A XVIII. század közepén Mária Terézia eltörölte a hajdúszabadságot; a hajdú ősöknek címén tehát nem élvezhetett az Arany család nemesi jogokat. Saját családi nemessége érdekében 1778-ban nemességvitató pert indított a család, mely rendkívül hosszúra nyúlt: három ízben megnyerték, míg végre negyedikben végleg elveszítették. Arany János édesapja még fia születése után is utánajárt e nemességnek Erdélyben a királyi táblánál, de mindhiába. Nagyszalontán különben is napirenden voltak az ehhez hasonló pörök.

A TOLDI-TRILÓGIA

Arany műveiben a költői éghajlat minden övét bejárjuk... Toldi első része – mintegy Toldi Miklós reggele – hangja és hőse szerint népies, *Toldi estéje* humoros eposz. *Toldi szerelme* újkori művészi technikával és lélektani elemzéssel keresztülvitt rekonstrukciója a középkori romantikus eposznak. Mind a három mű személyei nagy plasztikai erővel és éles körvonalakkal vannak rajzolva, de a megvilágítás és a festői hatás más-más, Toldi ifjúságában a nap égetve, de ragyogóan delell. *Toldi szerelmé*-ben a romantikus éj holdvilágos varázsa dereng, míg *Toldi estéje*-t a késő őszi hanyatló napja sejtelmes mágiával világítja meg.

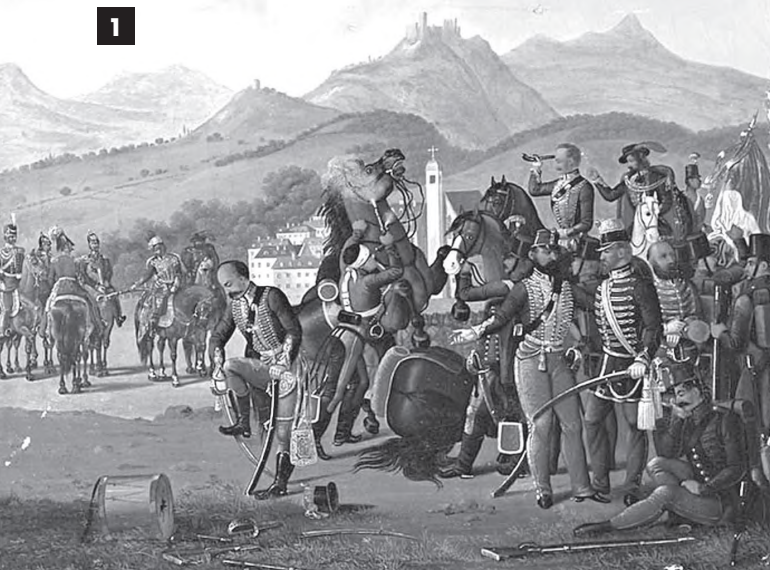
TOLDI

A következő ténnyel állunk szemben: 1846-ban egy harmincéves, ismeretlen nevű alárendelt kisvárosi tisztviselő, ki mindig csak vidéki társaság körében mozgott, egy irodalmi társulatnak nagyobb epikus művet küld be. A társulatnál megvizsgálják a költeményt, és kiderül, hogy remekmű.

Mindez gondolkodóba ejthet. Miképp keletkezett ez a mű? Mi segítette e szűk körben élő városi aljegyzőt műve elkészítésében? Eleve is világos, hogy itt rendkívüli külső és belső körülményekkel kell találkozunk. Magyarozatképp helyezzük magunkat azon körülmények körébe, melyek közt a *Toldi* nőtt.

Mindenekelőtt fontos, hogy a kor, a negyvenes évek politikailag izgatóttak, lendületesek voltak. A vihar illatja a levegőben: a lehullott lombok táncolni kezdenek a porban. Mindenki érzi a nagy idők közeledtét. A közélet rohamosan fejlődik. Széchenyi, Kossuth neveihez nagy progra-

1

mok fűződnek, melyekről senki sem tud közönyösen beszélni. Hogyne izgató fel mindez a kor legfogékonyabb fiát, a költőt!

E nagy mozgalmakon kívül még más külső okok hatnak Aranyra. A demokratikus áram egyre hatalmasabb lesz; a nép meg a népies divatba jó. A politikusok behatóbban, mint valaha, foglalkoznak a jobbágyok teljes felszabadításával: az első és tán leghatásosabb népszínművek e korban kerülnek színpadra; a szépirodalmi lapok népdalszerű verseket közölnek; a Kisfaludy Társaság összegyűjti a népmondákat és népdalokat; a képzőművészetekben is feltűnnek az Alföld lakói: magyar juhászokat, szegénylegényeket, csikósokat acélba metszenek, mint levélnyomót vasba öntenek vagy kávésfindzsára festenek.

A népies tendenciák mintegy a levegőben voltak, hol, mint a virág hímpora, szaporodtak; a nép közt nevelkedett Aranyra pedig annál erősebben hathattak, mivel egy mindegyiknél fényesebb példa, a Petőfié, szintén a népies felé vonzotta.

Ez magyarázza a költemény irányát: mi magyarázza tárgyának megválasztását?

A Kisfaludy Társaság 1846-ban oly verses költői beszélyre hirdetett pályázatot, melynek hőse valamely, a nép ajkán élő történeti személy, például Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Mennyire hódított ekkor már a népies irány, kitetszik a pályahirdetés kívánságából, hogy a költemény formája és szelleme népies legyen. Aranyt e hirdetés megkapta, mert nagyon talált hajlamaihoz. Arany már régebben szerette a XVI. századbeli verses krónikákat olvasgatni, és Toldi Miklós alakja annyival inkább vonzotta, mert valóban népies, a nép közt nevelkedett és a nép száján élő alak. Szalontai helyi hagyományok már régebben érdeket keltettek benne hőse iránt; azt a szférát, melyből a fiatal Toldi kiszakadt, a magyar vidéket úgyis jobban tudta festeni, mint például Mátyás királyi udvara fényt és zaját.

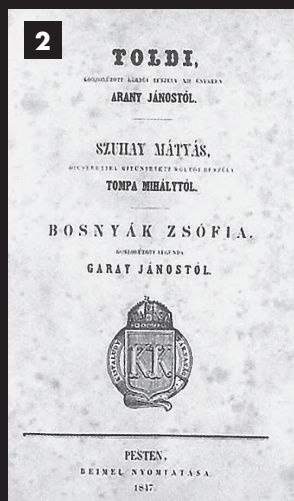
A versmérték megválasztására nézve a régebbi költők meg Petőfi János vitéz-e volt a döntő. A klasszikus versmértékeket a népies tárgy és a pályázati hirdetés egyaránt kizárta.

A cselekvény vezetésére elsősorban Ilosvai, Aranynak fő, sőt volta-képpen egyedüli forrása volt legnagyobb befolyással. *Ilosvai Péternek Toldiról* a XVI. század második felében írt műve száraz, krónikás cammogású verses életrajz; jellemzése alig érthető, de nyelve helyenkint bizonyos erő és tömörséget mutat. Arany átveszi Ilosvai költeményéből az elemeket, de tehetségének és művészetének megfelelően átformálja. Mindenekelőtt új alapot ad a cselekvénynek: a testvérek viszálykodását Ilosvai csak érinti, míg Aranynál ez a cselekvény fő rugója: György kapzsiságból parasztnak nevelteti Miklóst, kitudja birtokából, megsérti, világgá zaklatja, bűnbe kergeti, míg öccse hőstettével jóvá nem teszi hibáját. Arany a cselekvény zilált fonalait, melyek Ilosvaiban ide-oda lógnak, összekapcsolja, minden részletet motívál, és a cselekvény rövid időre vonja. Ilosvai Toldija nyers akrobata, kinek lelkébe a műveltség, az erkölcs egy sugarát se látjuk hatolni; Aranynál ellenben Miklóst az a nemes vágy hajtja a király elé, hogy valami rendkívüli tettel tisztára mossa magát. Ilosvai hősenek fő rugója: egy óriás fizikumnak kedvtelése a testi megerőltetésben, Arany Toldijának fő motívuma a lelkiismeret. [...]

Nem kevésbé fontos, mint a tárgy természetének és Ilosvai művének hatása, volt Petőfi János vitéz-ének befolyása a *Toldi*-ra. Petőfi János vitéz-e nagy forduló irodalmunkban: az a huszonkét éves vándorszínesz, ki néhány éjjel alatt pesti kis hónapos szobájában papírra veti ezt a tündérmesés eposzt, egész új irányba tereli irodalmunkat. Ennyire magyar költői művet még nem írtak előtte: a tárgy maga tiszta magyar képzelet terméke, alakjai, nyelve, versmértéke, motívumai éppoly magyarok meg népiesek, mint az eposzi machinéria helyébe lépő óriások, tündérek, manók, kik mindannyian népünk képzeletéből valók. E mű gyűjtötte meg Arany képzeletét: azt az előadást, azt a hangot, a *Toldi* első részében a magasabb fajú eposz tárgyához és modorához idomítva.

Nem vette át Arany mintájából, a *János vitéz*-ből a csudás-fantasztikus elemet, és nem vette át az iróniáját, mely épp a fantasztikus részekben némileg rejtve ki-kivillan. A különbség Petőfi és Arany génusza közt különben már itt is mutatkozik, ahol *Arany Petőfi lovával szánt*. Csak

2

1. Világosi fegyverletétel (2) 19. századi magyar festőtől
2. Toldi, első kiadás, 1847
3. Arany két öse, János és Ferenc 1634-ben kaptak nemesi oklevelet
4. I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől hadi cselekedeteik jutalmául
5. Előhang a *Toldiból*, autográf kézirat a szerző javításával, 1846

3

A n. Szalontai lakó
nagyfalu ARANY család, —
melyből korszaki költőnk Arany János
származik, — I. sz. Rákóczi György, erdélyi ország
fejedelemtől nyert nemességi
Arany János levele.*

Nos Georgius Rákóczi Dei Gratia Princeps Transilvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes, & memoriae commendamus tenore praesentium, signifi-
cantes quibus expediat universis. Quod Nos cum ad honoris
lorum fidelium Dominorum Consiliariorum nostrorum
singularem propterea nobis factam intercessionem: Tum
vero attentis et consideratis fidelitate, fidelibusque ser-
vitiis meritis fidelium nostrorum strenuorum Joannem
& Francisci Arany de Nagyfalva, quae ipsi no-
bis et huic regno nostro Transilvaniae ac Principatus
eius legitimis, praedecessoribus videlicet nostris, in om-
nibus regni necessitatibus parata virum suorum esi-
gentiam fideliter exhibuerunt, et impenderunt, et
liberorumque et impensuros ipsos deinceps qui que me-
me diffidimus. Eisdem igitur Joannem et Fran-
ciscum Arany de stabili et conditione plebea, ac
inviolabili, in qua nati existerent, si subditi aliorum
non fuerant, et speciali gratia nostra et potestate

* Ezen Arany János levelenek eredetije de már nagyon elcsúszott, a Szalontai lakó
nagyfalu Arany János családánál, jó részét lezárta, alulról kivevélve, Arany
János fia, Jánosnak birtokában van. Arany György

*Daliás időkről, mit még barna hajjal
Kezdem, s félbe' hagyék küzdve kórral, bajjal,
Most mikor agg letiem, hajam is fehérül:
Imhol a bús ének Toldi szerelmé-rül.*

A biztató jóbarát szerepét (a Petőfiét) most Gyulai Pál tölti be.

Aranyt azonban nemcsak barátai unszólása bírta arra, hogy *Toldi* középső részét elkészítse: őt a tárgy maga is vonzotta. A fiatal Toldi, az első rész hőse némileg még kezdetleges, a vén Toldi meg már hanyatló alak: lélektanilag gazdag jellemzésre a Toldi férfikorának küzdelmei sokkal több alkalmat adnak. Minthogy az eposz ekképp Arany fejlődésének különböző korszakaiba esik, nem lephet meg bennünket egyes alkotórészeinek eltérése. Nagyjában tekintve, három réteget lehet a *Toldi szerelmé*-ben megkülönböztetni: egy a lovagkor kalandjait és erkölceit feltüntető derült eposzt: a *Daliás idők*-et (a mai alakban az I. éneket és a II. ének 1-34. versszakait); egy lélektanilag részletesen rajzolt szerelemnek, Toldi és Piroska viszonyának történetét, mely a mű zöme, Arany legnagyobb remeke; harmadszor egy bő, kissé fárasztó toldalékkompozíciót, mely Nagy Lajos olasz hadjáratának fő eseményeit, várívását és bosszúállását adja elő.

A BALLADÁKRÓL

A balladák utolsó csoportja 1877-ből való, abból a nevezetes évből, melyben Arany egyszerre újból megtalálja önmagát. A tömörítés és a drámaiság még fokozódik: a történeti tárgyak elmaradnak. Az egyes szavak súlya nőtt: a költő mindinkább végletes szenvedélyektől feldúlt nagy jelenetekben összpontosítja a cselekvényt. A legkisebb részlet is szédítő művészettel van kidolgozva.

A *Vörös Rébék*-ben magyar népmondai és népdalmotívumok vannak felhasználva. Vörös Rébék maga nem szentimentálisan vagy külföldi minták szerint felfogott boszorkány, hanem népiesen: gonosz kerítő. A ballada alapja az a népbabona, hogy a boszorka varjává változhatnak, de ha meglövik, ismét asszony lesz belőle. A költő önként nagy technikai nehézséget vállalt: a refrén, a visszatérő: *kár! Hess, madár!* első szava (*kár*) nem mindig annak van tulajdonítva, aki az utóbbit (*Hess, madár*) mondja. Ez bonyolítja a költeményt és nehezíti a költő feladatát; a költő nem mondja ki minden esetben, csak sejteti, ki mondja az első és ki a két utolsó szót.

Ebben az utolsó balladaévben (1877) néha-néha a technika nemcsak virtuóz, hanem már túlzott. Minden költőt, a legnagyobbat is lángelméjével némileg kapcsolatos veszedelem fenyegeti. Aranyt a mesterkélttség, a kicirkalmazottság fenyegeti, Shakespeare-t a szertelenség és a szócsavarás, Goethét az elvont, hivatalos színezetű merevség.

Arany ilyképp a népballada hangját, szerkezetét és ritmusát a legmagasabb költői szférába emeli. Midőn költészetünk a népköltészet forrásainál megifjodott, egy műfaj sem nyert többet a balladánál, egy sem meríthetett több erőt és bájat a népies mintákból. A század elején a ballada nálunk külföldi műballadák többé-kevésbé sikerült utánzata. Kölcsey és Kisfaludy Károly német nyomon indulnak; ez főképp Bürger rítkó színű balladáit tartja szem előtt, Kölcsey pedig természetének megfelelően inkább a szentimentális német ballada felé vonzódik. Az a nagy nemzeti mozgalom, amely 1825 óta nőttön-nő és mindinkább magával ragadja a szellemeket, a költői műfajokra is kihat, és átalakítja a balladát. Garaynál, ki az új irány legjellemzőbb kifejezője, a ballada hangja a szónokias pátosz, melyből a megyegyűlések hazafias basszusa hallik ki. Aranynál és kortársainál ellenben már a népies elem kerekedik fölül; költészetének sajátosságai, nyelvének népies megelevenítő ereje, stílusának hajlékonysága és tömörsége, mindez megszólal balladáiban. Semmi fellengés, semmi hazafiúi kimelegedés, semmi retorikai fokozás; a szerkezet néha bonyolult, sőt egy-két esetben mesterkéltné, az előadás maga azonban egyszerű és megható. Tartalmuk, *A walesi bárdok* kivételével (mely idegen tárgy ugyan, de magyar viszonyokra céloz), a magyar történelemből vagy a magyar népeletről van véve. A balladák izgalmát fokozza még a hazafias fájdalom, mely elfojtva átrezgi őket: Arany tudott retorika nélkül is hazafias lenni, ami költészetünkben nem gyakori.

„SZÓKINCSE A LEGNAGYOBB”

Bármily nagy fordítója is Aranynak, a külfölddel mégsem bírná megértetni, mily jelentős a magyar irodalomra: mennyire gazdagította költészetünk nyelvét, mennyit szól, szólásmódot fedezett fel számára, hány kifejezésnek adott új életet meg új szint. Művész sose volt korlátlanabb ura művészete eszközének, mint Arany a magyar nyelvnek. Magyar nyelvvalakok, melyek századok óta föld alá voltak temetve, vagy csak a nép száján élve, magyar költeményben még sohasem fordultak az egyszerre csak *költői szárnyra kelnek, színt öltenek*, hangoznak és felragyognak. Arany a magyar nyelv legnagyobb ismerője; bizonyára minden gondolatot magyar idiotizmussal tudott volna kifejezni. Tán nem is volt fej, melyben annyi magyar szó reprodukálódott volna, mint az övében. Mindenesetre költőink közül az ő szókincse a legnagyobb. E részben sokszorosan fölülmúlja Petőfit, de még Vörösmartyt is: az Arany használta szavak száma, hozzávető becslés szerint, meghaladja a tízezret. Ha művei tartalmilag teljesen értéktelenek volnának is, még akkor is beható tanulmányt érdemelnének nyelvök miatt. Szótárának bőségéről meggyőződhetünk, ha megfigyeljük, hogy egy-egy szó hányféle értelemben fordul elő műveiben, mennyire kimerítette összes jelentéseit, minden árnyéklatát, vagy ha összevetjük, mily sok kifejezést, fordulatot talál egy és ugyanazon dolog kifejezésére. Vegyük fel például az *állani* igét. Minden nagyobb szótár egész sor különböző értelmet tulajdonít ennek a szónak; Arany többet tud. Nemsak hogy kimeríti az *áll* ige szótárainak idézte árnyéklatait, hanem még különböző más jelentéseivel és él, melyet könyvben nem találhatni. Arany nem kevésbé gazdag ugyan egy értelemnek sokféle szóval való árnyékolásában. Lássunk erre is példát, egyet a sok közül, melyet költeményeiből kiböngészhetni! Arany több ízben említi valamely személyéről, hogy arca kipirult. Hány különböző szót, hány fordulatot, hány népies metaforát talál a kipirulás kifejezésére. Majd azt olvassuk nála, hogy *kipirult*, majd hogy *elveresedett* az arc; Toldi György *veresebb lesz* a főzött ráknál, Ildikó arca *lobbot* vet, Lajos képét láng *csapta fel*, Jóka zaklatott vére mind *képebe futa*, Toldiné orcája egy alkalommal *vérbe, lángba borult*, midőn Miklósrá gondol, szép Piroska vére *meghajnalott* arcán, midőn a királyra köszönti poharát, *tüzes lesz a képe* (de nem a bortól), a király egy tréfájára pedig *elpirul* a lakomán; Szécsi Mária arca Veselényi levelének olvasásakor olyan lesz, mintha *vére mindjárt csöppenni akarna*; a vén Toldi ábrázatja dühében *tűz lesz*; Ildikó udvari lányainak arcát a lovaglás kéje *ingerli*.

ARANY ÉS A BIBLIA

Különösen nagy hatással volt Aranyra a Biblia, mely, mint ő maga mondja, gyermekkorának teje volt. Kevés költő van, kinek nyelvére a Biblia szókincse oly nagy hatással lett volna, mint Aranyra. A Biblia úgy, mint a népnyelv, egyik forrása stílusának és képeinek egyaránt.

Ha fontolóra vesszük Arany stílusának sajátosságait: népies zamatját, nemes mértékét, változatosságban mutatkozó érzékenységét, erős kifejező egyszerűségét, retorikai fellengést kerülő tömörségét, szerény, de biztos nyugalmát, ha mondom, mindezt megfigyeljük, valóban igazat kell adnunk Buffonnak: a stílus az ember.

UTÓHANG, MELY ELŐHANG IS

Aranynak és nagy költőinknek jelentősége ma nagyobb, mint valaha, mert a magyarság szellemi egységének biztosítékai minden kierőszakolt határon túl is.

Ilyen Arany János. Hatása az évekkel majd még gyarapul, mert ő amellet, hogy hű fia korának, művében egyszersmind oly általános emberi, hogy a jövő századokra is szól. Kortársaink idővel elhalnak, nemzedék nemzedéket követ, hidaink megszakadnak, palotáink romba dőlnek, balsors elragadhatja, amit államférfiúi bölcsesség, kard, amit kard szerzett: a mulandóság e sok jelensége közt a Duna tán ismét medret cserél, erdők zúghatnak, ahol elébb tavak villogtak: *Arany megmarad, míg a magyar nyelv, mint Magyarország lángelme- és költészet ihlette kifejezője.* ♦♦

Klasszikusunk, Arany János

„A haráról.”
*A haráról egy meséje sőt
 En is ejtél hajdanába!
 Mikor anyjod is nehez volt;
 Most kükömbös levelem s gyáva.*
*Most!... mikor szabad sajtó van,
 Éő rivála a pajkos gyermek,
 S vén anyjod az úcs' ajtóban
 Nagy-bárran fülébe voból
 A királynak, miniszternek.*
(1877. júl. 12.)

Újraolvassa Arany János költői műveit, mai fővel is elgondolkozhatom azon a meggyőződésem, amely gimnazistakorom óta szinte bevésődött a tudatomba: 19. századi irodalmunkban a „költő” fogalmának ő és vele együtt két kortársa, Vörösmarty és Petőfi felel meg legjobban – de a klasszikus fogalmával Arany János neve forrt össze bennem. Stílusban, értékben – és a nemzet önképének alakításában.

Kit is nevezünk a költészetben klasszikusnak? Egyéniséget, akinek eszmei, formálói és nyelvpolói vívmányai, értékörző és újító erényei a korszellem változásai közepette sem szűnnek meg hatni. Művei magukban foglalják azt, amit elődei megteremtettek. Saját koruk szellemét nemcsak kifejezik, hanem alakítják is. Hatásukat felfedezzük az utókori költők műveiben. Arany nélkül nem képzelhető el Babits, Kosztolányi, Füst, Illyés, József Attila, Weöres, Csanádi, Juhász Ferenc, Nagy László és még több kiválóságunk művészte. Nemzeti öntudatunk összetevői közt Arany Jánosnak kulcsszerepe van: az ösztönösséget és a történelmi önbírálatot is magában foglaló, mély tudatossága, öniróniát sem nélkülöző humora, bölcsessége példaképünk marad. Számos hősében – például az egymást kiegészítő Lajos királyban és Toldiban – éppúgy, mint az őt nagy versekre ihlető Széchenyiben és Petőfiben – megalkotta a nemzeti jellem nagy ívű ideálképét. Tökéletességhez közel álló nyelvvezete a nyelvtudomány kincsestára.

De nem csak a tudósoké ő: szándéka szerint

a népé és a nemzeté. Számos verse, szalóigeje közszájon forog. Archaizmusait is természetesnek érezzük, mert a régiesség patinája őt nem az avítottasság, hanem a romolhatatlanság képzetkörébe vonja. Gondolatainak erkölcsi ereje van, s az igazság síkján találkozik az etikával és a filozófia más ágaival, például a mélyen át-

élt természetfilozófiával. Még fiatal költő, amikor a világsi katasztrófa utáni évben megírja *Gondolatok a béke-kongresszus felől* című, bölcséleti költeményét. Az emberiség rossz útra vezető hajlaimainak történelmi távlatú bemutatása és kritikája ez, sztoikus szellemű. Káinig visszatekintő tanulsága emberi nemünk és nemzetünk sorsának. A nagy lélegzetű vers jellemző részlete: „*Ó a világ története / Szomorú egy tanulmány! / Mint buborék tűnik fel ott / Nép, nép után kimulván; / Jaj annak, mely már tündökölt! / Annak közelg halála, / Elsimul a víz tükre és / Új hab todul reája.*” Hasonló nagy filozófiai verse a testről és a lélekről a *Honnan és hová?* című (1877). Hogyne lett volna legjobb értője és stílusbeli tanácsadója Madáchnak a *Tragédia* írásakor! Szerb Antallal mégis egyetérthetünk, amikor kifejti, hogy Arany minden okosságával együtt sem filozófusa a költészetnek. Ezt úgy értem, hogy nem „spekulatív” alkat. A természetes észjárás böles irányítója, s a láttatással, hőseinek viselkedésével győz meg igazáról. Szemlélődik és eltűnődik a jelenségeken, de nem törekszik az élettől elszakított általánosításokra. „*Pusztá elvont ideállal / Inkább nem is dallanék*” – írja a *Kozmopolita* költészetben (1877).

Rá is érvényes, hogy némi kockázattal jár, ha valakit klasszikusként kezelnek. A Fülep Lajos által megbélyegzőnek tartott „akadémiai” – vagyis az intézményesen kanonizált – tekintély a „nagyaság” átkával egyenlő (Weöres szerint is). Erről nem az alkotó, hanem az őt bebalzsamozó irodalmi szakma tehet. Az Arany

által ironikus éllel „méltóságok”-nak nevezett rangos, akadémiai „kis nagy” emberek megdermesztik a közízlést. Ez nem mehet végbe büntetlenül. Dacreakciót kelt, s elkezdődik a vélt „bálvány” megingatása, összefirkálása. Ifjú vitapartnerét, Reviczky Gyulát olykor védelmükbe veszik: egy „világköltő” mellett Arany csak nemzeti klasszikus. Ezzel az állítással nem vitatkozhatunk: a lefordíthatóság körül fordul meg. Petőfit, a világszabadság költőjét, igaz, jobban ismerik. De életművével éppúgy nem tudnak kezdeni külföldön, mint Aranyval. (A walesiek most jöttek rá, hogy micsoda nagy mű *A walesi bárdok*. De szempontjuk mi más lehet, mint az egyébként indokolt nemzeti elfogultság?)

Témabeli oka is lehet az Arannyal szembeni ellenkezésnek. Keveset írt a szerelemről, a nyílt erotika pedig majdhogynem hiányzik műveiből. Látszólag. Vas István egy terjedelmes rádióriportban foglalkozott ezzel a kérdéssel. Bősséggel idézte fel kedvencétől az ennek elmentmondó példákat a *Vörös Rébék*től a *Toldi szerelméig*. Igaz: a korán nősülő, szemérmes természetű Arany már Petőfinek megírta levelében, amikor a szerelmi líra népszerű művelője rákérdezett e tárgyra: „*Nem megy nekem a lyra, az ömlengések kora elmúlt tőlem, vén vagyok*” – írta gyűlékonyabb lelkületű barátjának harmincévesen a családós költő. De aztán sok mindennel cáfolta, hogy nem foglalkoztatja őt a másik nemhez fűződő vonzalom. Epikájának

Aj-baj!
(Régibb.)
*Nem faklya vagy, életem:
 Csak te sílány gyereka
 Mely esepi-karóckát
 Szerexve itagja,
 Majd-majd el is olja.*
*Mégis ha el-igne!
 De mennyi hiában
 Elcseseg, desurag
 Így atabozában:
 Aldallan munkában!*

20) * Kosmopolita költemek.

Nem szégyelke, nem is bánom,
Hogy, ha ironia kelle már,
Magyarra lett irományom,
S harkán földén túl se jár;
Hogy nem "kés világ" csodája –
Lettem csak népeimből egy;
Övé (ha van) lantom bajas,
Övé rajtam minden jegy.

Au terjemme a hatalom,
Képlet, kvíz, ismerit;
Zúg ar az; mindent elvon,
Ausból ei konuekereszt;
De kis fajban, a mely ép'e
Ausbólásnak irban áll,
Költő ak legyen, mi nepe,
Mere kivagnyi, kész halál.

Vagy kevei it a dicőség,
S a nemzetel virba, lej? ...
Kisvén az vly elvőség
A mit a xauskid se vejt? ...
Niny erünkhöz méltó verseny?
Dobra itthon kúgy elég? ...
Nem félünk a continensen,
Albion is kéne még? ...

Légy, ha bírsz, te "világ-Költő!"
Rázd fel a ness nyugatot:
Nekem alvott az a kölcső,
Mely magyarra nyugatalt;
Annak kezdve, eker skállal
Köt halámbuk farsallék:
Purkta, elvont ideállal....
Inkább nem is dallanék.

jelentős része a szerelem körül forog – igaz, a boldogság többnyire csak álma hőseinek, ritkán beteljesedése. Tisztelte az anyákat, özvegyeket és viruló hajadonokat egyaránt. Utóbbiakat féltette a boldogtalanság különféle formáitól, a vállalt kolostori önsanyargatástól és az apa döntéséből kötelezővé tett házasságtól. (Példa a *Toldi szerelmének* Rozgonyi Piroskájára.) Az első látásra fellobbanó szerelmi vágyakozás a *Toldi szerelmében* elképzelhetetlen személyes tapasztalatok nélkül. Egyik legolvasmányosabb és legszebben megírt elbeszélő költeményében, a *Murány ostromában* a várát egy Zrínyi Ilona harciasságával védő Szécsi Mária és az ostromló Veselényi Ferenc viszonya izzik a nagy érzelmektől. Amíg a férfi nem látta ellenfelét, csellel, fondorlattal próbálja elfoglalni a várát, de találkozásuk után az érzelmek visszajukra fordulnak a kardos özvegy és a vár helyett immár a hölgy szívét ostromló férfi között. Van valami ebben a műben Shakespeare *A*

makrancos nőjéből; Aranytól sem állt messze a komikus meseszöveg. A későbbi, nagy Shakespeare-fordító mintha saját hajlamaira, köztük furfangosságára is ráismert volna a nagy kedvel tanulóozott angol műveiben. Akárcsak az Euripidesszel kajánkodó Arisztophanészben, akinek egész drámai hagyatékát magyarra ültette át. Megkockáztatom: Aranynak van olyan rövid elbeszélő költeménye, amelyről nem tudnám biztonsággal megmondani, mennyiben tragikus ballada, s mennyiben paródia (*Tetemrehívás*). Úgy érzem, a kacér lány vétke meg sem közelíti következményének súlyát, inkább az önmagával végző fiú lesz lehangolón szánalmas. E kései mű nem annyira *Ágnes asszony* megörülésére vagy a *Vörös Rébék* Terájának végzetére emlékeztet engem, hanem a paródiák Arany Jánosára. Vannak „paródia” alcímmel vagy megjegyzéssel írt versei (most ne szatirikus epikájára, az *Elveszett alkotmányra* vagy *A nagyidai cigányokra* gondoljunk),

közülük a divatokat majmoló költőknek szóló versére, *Az új magyar költő – paródia* címűre utalok, mint tipikus példára.

A szatirikus *Nagyidai cigányok* vajdája az egy napra elég esélyt és bort a mulatozni vágyó cigányok közprédájára bocsátja. Csóri vajda összeszűri a levet komaasszonyával, Dundival, míg annak férje más nővel mulat: „Vajda is megpihent tetején egy zsáknak, / Helyet engedvén a szép fiataliságnak. / Lón már a vigasság közös, általános, / Kedvök semmi részben nem vala hiányos”. Finom a célzás, de a sikamlósság szépen el van benne helyezve.

Szeretett játszani a szavakkal, élt a helyzetkomikummal. Szívesen játszotta ki hőseiben a csalafintaság és a rászédhetőség ellentétét. Kiseb elbeszélő költeményeiből (*A bajusz*, *A fülemile*, *Jóka ördöge* stb.) csakúgy, mint számos epigrammájából (*Álom és vágy*; *Cynismus*; *Poéta és politikus*), maximáiból (*Emléklül, ismeri akarónak*), nyelvvelői gúnyirataiból (*Grammatika versben*) és költészettani eszmefuttatásaiból (a két Vojtina-levél, a Kemény Zsigmondhoz írt episztola és még jó néhány kisebb verse) könyvnyi válogatást állíthatnánk össze. A búskomorságra hajlamos költő értett ahhoz, hogy epigrammaiban és egyes episztoláiban miként adagolja a hódolatot, a baráti csipkelődést és a vitriolos gúnyt. Célzásai mesteriek: a kipontozott szavakkal félre nem érthetőn szurkálta ellenfeleit, olyanokat, mint a császári zsarnokságot lassan „puhuló diktatúrára” váltó Bach-korszak utáni helytartó, a „Schmerling-provizórium” névadója (*Szerkesztői levél*). Így sugallja egy félig lenyelt rimmel, kire gondol: „Csupa boldogságban elring / (...) lejegyzí Ritter von Sch...”

Mindemellett jogosan él a köztudatban mint komoly és tiszteletre méltó, életkoránál kezdettől öregebbnek vélhető bölcs. Neveztek „fájvirág”-nak is, aki – Adyval mondvá – „elvézik egy gondolon”. A *Mondacsok I-II* és az *Akadémiai papírszeletek* miniatűrjeinek egy részét is említhettem volna humoreszkjei közt, de ezek iróniájában, úgy érzem, túlteng a fájdalom. Terhesnek érzi ünneplését, szégyelli érdemrendjeit és sokszorosan megérdemelt akadémiai rangját, amely „éget, mint a Nessus vére”, ahogy *Epilógusában* írta. Alaphangulatának a Babits emlegette *ataraxiát* – az egykedvű belenyugvást – érezzük. Nem csupán az állandó betegeskedés, a világsi összeomlás vagy Petőfi visszasóvárgott emléke hozta felszínre e legfeltűnőbb jellemi sajátosságát, hanem az alkat. Harmincnégy évesen írta meg egyik legszomorúbb elégiáját, a *Letésem a lantot*. Éppen ekkoriban megélenkülő termékenységé a biznyság, amelyet számos értékelője emleget: történelmünk egyik legszomorúbb korszaka nemhogy elnémitotta volna, termékenyítőn hatott munkájára, mert ez felelt meg veleszületett kedélyének. Tudjuk: remek tanár volt nagykőrösi éveiben. Mint később Németh László Hódmezővásárhelyen, ő is

egyik legmunkásabb időszakát élte meg „száműzetésében”. Ott jobban érezte magát, mint a német szótól hangos pesti élet forgatagában és az Akadémia palotájában ülésező, fennkölt „tudákosok” között. Külön megdolgozott érte, hogy reá ne így tekintsenek. Holtáig a harmadik rendben képzelte el önmagát azokkal a közemberekkel együtt, akiket mint lelki rokonait örökített meg. Az öreg pincért, a „kertész urat”, a hírlapkihordót, a pesti vásárba felszekerező falusiakat, az agg színészt, a tamburás öregurat és hasonlókat. A pesti liget satnya természeti maradványát rosszkedvűn szemlélte, s romló szemét a keleti távlatban homályló szülőföldjén pihentette (*Ének a pesti ligetről*, 1977). Vezető értelmiségi létére élete végéig vidéki ember maradt.

Rendszerint kellett neki valami kívülről jövő taszítás vagy biztatás épp a legnagyobb tetteihez. Amikor a Kisfaludy Társaság a negyvenes évek közepén meghirdette pályázatát egy *népi* mondai hőst bemutató „költői beszély” megírására, Arany több okból választotta a szájhagyomány szerint Nagy Lajos korában élő vitéz történetét. Toldi Arany falujában, Szalontán született. Földbirtokos apja éppúgy a király vitéze volt, mint amilyené Miklós szeretett volna lenni már gyermekként. A kisebb fiú a bátyjától kapott megalázás és rágalom miatt Budára menekül szülőházából. Kivételes ereje és harci tudása révén a haza becsületéért folytatott lovagi torna bajnoka és a király testőre lesz. Álma beteljesedik, mint a népmesei parasztgyereké: Lajos király döntésére pórfiúból *ismét* nemessé lesz. Ám a nemesi cím csak mellékesen szállt rá e rang örökölhetősége miatt – *a maga érdeméből* harcolta ki szellemi-erkölcsi értelemben. Ha született parasztgyerek lett volna, hősi tetteivel akkor is elnyerte volna előkelő rangját, akárcsak a költő, a nemességétől ugyancsak megfosztott Arany család sarja.

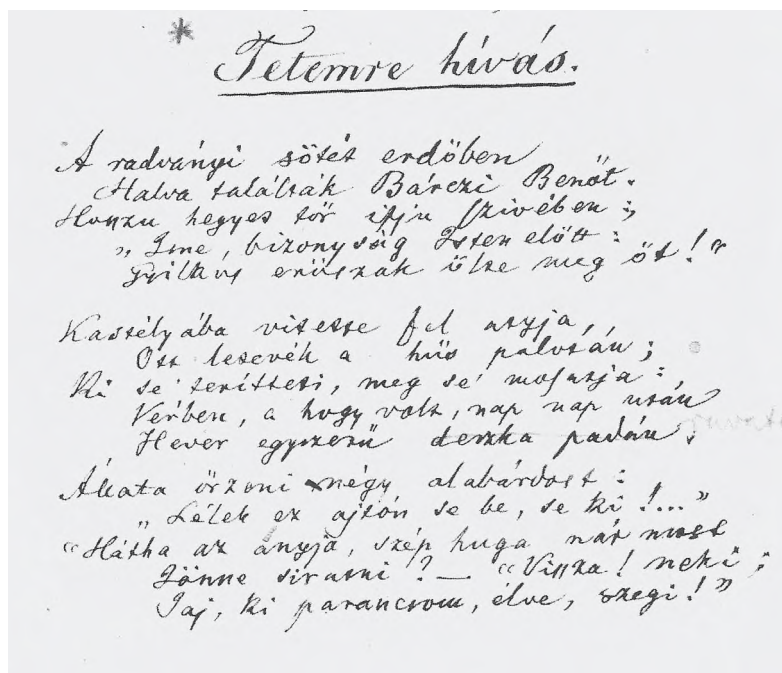
Nyilvánvaló a tudatos párhuzam Toldi Miklós vitézi és Arany János költői sikere között. Saját vágyát váltotta valóra a mondai hős történetével. A reformkor csúcsához közeledő kor is kedvezett a kisebbségi érzéseivel küszködő költőnek. A személyesen még nem ismert Petőfi *János vitéze* mutatott neki példát arra, hogy a műköltészetben *népi hőst* szerepeltessen, s a romantika sallangjai nélkül, természetesen is ékes magyar nyelven hozzon létre újszerű értéket. Maga a Kisfaludy Társaság pályázati kiírása is bátorító volt: az ötlet nem is foghatott volna meg a kiírók agyában, ha nem a reformkor előrehaladt éveiben vagyunk. Az évszázad elején elmaradott ország művelődésében sok minden történt már, ami a magában alig-alig bízó Aranyt előrelendítette az írásban. Értelmiségünk nagy számban részt vett a Kazinczytól kiindult, országos mozgalommá vált nyelvújításban. A nemzet nemrég jutott múzeumhoz, könyvtárhoz és színházhoz, ahol magyar drámákat is játszottak. A reform-

országgyűléseken új hangok szólaltak meg. Kölcsey Ferenc intézményesen fel akarta számolni a jobbágyságot, a hűbéri társadalom szégyenteljes örökségét. A felvilágosodás és az Európában terjedő demokratikus szellem akkor is érezte hatását hazánkban, ha függetlensége Ausztriától egyelőre nehezen elképzelhető vágykép volt. A valóban nemes lelkű főurak, Széchenyi, Wesselényi, Eötvös és mások az ipar, a közlekedés, a kereskedelem, az oktatás és a „faji” egyenjóság magasra emelésétől remélték az ország gyarmatosításának végét. A sajtóban bátran szólalt meg az egész nemzet érdekében a demokratikus hírokat pengető, függetlenségért kiálló Kossuth és a többi, reformszellemben polgárosodott, értelmiségivé előrelépett kisnemes, majd a Petőfihez hasonlóan plebejusi fiatalok köre.

Arany közvetlenül nem politizált, de a kor szellemét kiérezte a levegőből. Érezte és óhajtott, hogy a köznépnek is szerepet kell adni a nemzet felemelkedéséhez. Petőfi politikai lírájával és a *Toldival* emelkedik magasra, nemzetalkotó elemmé irodalmunkban a köznép. Kettőjük között a radikalizmusban nagy a különbség, de ezért semmiféle vita vagy nézeteltérés nem található 1847 elejétől 1849 közepéig tartó levélváltásukból vagy egymáshoz írt verseikből. A „politikai költemény” mégsem egészen idegen tőle: a *Plevnában* (1877) kajánul gondol az orosz–török háborúra: „Ki zsarnok volt s Európa réme, most ezt nagy rémtől menti meg.”

Arany a Toldi-trilógia igen rokonszenves alakjaként mutatja be I. Lajost. Ő a művelt, nemzetét nagyá tevő, *európai magyar*. Közvetve: szabadságunk ellenségét, az osztrák császárt bösz zsarnokként írta meg áttételesen. Remekművét, *A walesi bárdokat* (1857) évekig rejtegette óngol balladának álcázva. Költői bátorsága családapai óvatossággal párosult. Az alkalom pedig ekkor is pályázat volt: a hazánkba látogató Ferenc József köszöntésére írták ki.

Nemzetmegtartó klasszikusunk nézeteinek tömör foglalata az a párbeszéd, amely a *Toldi estéjében* a vitéz halálos ágyánál hangzik el Miklós és Lajos király között az ősi erények őrzéséről és a nyugati műveltség sürgető meghonosításáról. Mondatainak nem szűnő időszerűségük van. A költő kortársi értékelői Aranyt Petőfivel egyetemben a *népnmzeti*

irányzat vezéralakjának nevezték. Ennél többet fejez ki, hogy a nagy király, Anjou Lajos a nemzeti érdekekkel harmonizáló *európaiságot* is képviseli. Két nagy gondolat talál egymásra a kiengesztelődés pillanatában. Arany több mint népnemzeti költő: magyar európai. Jelképesen *Az örök zsidónak* is nevezte magát, kifejezve lelki mélységből táplálkozó demokratizmusát.

A népiesség a negyvenes évekig csak stílusdivat volt, kellő társadalmi tartalom híjával. A népies dalban, mesében eleinte a legjobb költők is csak a felszín látták meg (eltelkintve olyan kivételektől, mint Fazekas *Lúdas Matyija*). A nép- és a műköltészet között mégis volt átjárás. A nemesi otthonokban is parasztdajkák ringatták álomba dalaikkal az úri csemetéket, s olyan népmesékkal kápráztatták el őket, amelyeknek boldog kimeneteléről a nagyurak ivadékai is csak álmodhattak. Igaz, önzetlenség nem sok volt a nemességben az igát vonó köznép iránt. De a haza ennek is, annak is hazája, s nyelvük is közös volt (bár ezt a „pórnép” többnyire hívebben őrizte urainál és latinul miséző papjainál), s történelmük is egy volt minden fájdalommal és ritka dicsőségével. Arany János a nemzeti összetartozást szolgálja, de érzelmeinek első számú tárgya a nép, stílusában pedig a népnyelv, a népi monda és a népi hős a legfontosabb ihlető. De a jobbára nemesi irányítással felébredt irodalmi életben már a nyelvújító mozgalomban is észrevevődött a paraszti műveltségben levő természetesség igénye. A rokokó ízlés csak Csokonai parasztságával és vagabunduságával vált élvezhetővé. A romantika, illetve a biedermeier fő művei is paraszti motívumaikkal váltak remekké Vörösmarty *Csongor és Tündéjében*, majd Petőfi *János vitézében*, politikai verseiben, dalaiban és Arany életművének nagyobbik felében.

Klasszikusunk életművének egyik érdekessége, hogy előbb lett nagy elbeszélő, mint lírikus. Utóbbivá a szabadságharc bukása, gyász

és szomorúság, keserű önbírálat tette. Keserű iróniáját önmaga és nemzete ellen fordította (*Nagyidai cigányok*). A „népnemzeti” fogalmába bele kell értenünk: ő nemzetünk egyik legnagyobb önkritikusa. Ez nála összefér a konstruktivitással: Széchenyit búcsúztató, nagy ódája a nemzet első számú építkezőjének szól.

Arany a magyar nyelv legbiztosabb kezelője, a formák (például az ő művéről elnevezett „Toldi-vers”) kiemelkedő művésze. A szimultán verselés páratlan nagymestere, különösen legnagyobb terjedelmű költeményeiben, a *Toldi szerelmében* és a *Buda halálában*, de másutt is. Verselése, beszédritmusa és mondatszerkesztése időmértékes és kevert ritmusú műveiben is tökéletesen megfelel a természetes lélegzetvételnek, a „magyaros tagolásnak”. Nagyszerűen bánik a koriambusokkal élénkített ütemhangsúlyos tizenkettessel vagy a stanzával. Az „arany-metszésű” versszak, kép és gondolat a közlés megváltoztathatatlanságát sugallja.

Közhelyszerűen emlegeti az irodalomtörténet Arany János „fájvirág” voltát. Minden közhely – ha képes volt elterjedni – valóságos tényezőre utal. A „fájvirág”, szemléletessége révén, helytálló. Am nem érezteti eléggé a költő bonyolult egyéniségének egyik fontos elemét. Stílusának egyik jellemzője a robusztus erő az érzékeltetésben. Másik az érzelmeket nem kimondó, hanem az olvasóban felkeltő tárgyilagosság, amellyel a tragédiákat, a jelentős hősök esendőségeit is érzékelteti. A modern regényírás nélkülözhetetlen sajátossága ez, a közvetett érzelmkifejezés, a tárgyiaság korai, előremutató megnyilvánulása.

Barta János, a költő egyik avatott méltatója szerint bár az irodalomtörténet feltárta e költészet számos tulajdonságát, alapjában véve elmaradt az eszmeiség megértésében. A romantikus irodalomszemlélet hidegségnek tartotta objektív mivoltát, s nemegyszer összetévesztette parodizáló jellegét az írói részvét elmaradásával. A történelmi múltból merítő epikájáért Aranyt gondos feladatteljesítőnek minősítették

Zichy Mihály rajza
a Rákóczié című
balladához

sokan, itt-ott még a fontos pszichológiai jellegre érzékeny Szerb Antal is – talán a Vörösmarty romantikus elbeszélő költészetét és hazafias reformkori líráját a *nemzeti kötelesség* teljesítésének nevező Babits hatására. A nemzeti eposz hiányát pótolni akaró hazafias fel-

buzdulás és a historizálás mégsem meggyőző érv a népi műeposzt megvalósító *Toldival* és a legjobb Arany-balladákkal szemben, noha stílus-történeti szempontból az eposz is és a ballada is anakronisztikus műfajnak minősül a 19. század közepén és azon túl. De nálunk ez a kor még a nemzetté válás, majd a nemzeti ellenállás kora, s Arany népi hőst formáló eposziája éppúgy vitathatatlan érték, mint *A walesi bárdok*, a *Szondi két apródja* vagy a polgárosodás árnyolda-

lát láttató *Hidavatás*. Ilyeneket nem írhat egy „fájvirág”. Illik viszont ez a metafora Arany ifjúkorától az utolsó évéig írt számos elégiájára, vallomások versére (*A dalnok búja*, 1851-től a *Sejtelek*, 1882-ig), köztük a melankolikus, de a panason túlelemelkedő vallomástételre (*Epilógus*). Illik a más személybe rejtett önjellemzéseire is (*Koldus-ének; Tamburás öregúr; Öreg pincér; Hírlap-áruoló*), egészen a humorba fojtott önterhesztéig (*Mi vagyok én?*). Lelkialkatának legárukodóbb megnyilvánulását az *Álom – való* című romantikus versében találtam meg. Az 1848 végéről való mű a háború, a halál és a reménytelenség rémálma. Íme vallomása: „De midőn a remény oly igen tűnékeny, / A kétségbeesés az én reménységem.” Pedig még több mint fél évre vagyunk Világostól. Önismeretének ez a korai jelzése magyarázza meg: bármint bizonygatta Petőfinek, hogy alkalmatlan a lírára, jottányival sem kevesebb a lélek lírikusának, mint epikusnak. A hervadhatatlan „fájvirág” éppoly kedves nekem, mint az, aki ércebe öntötte, kőbe faragta elbeszéléseinek hőseit, akik népükért, nemzetükért harcolva Európáért is hullatták véréket, hogy e tágabb közösségnek is méltó részeivé váljanak. ♦♦

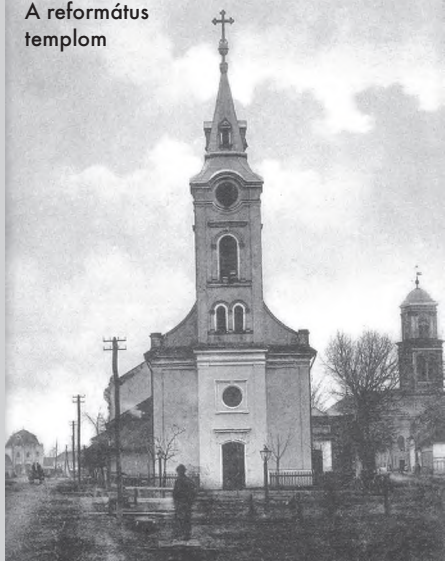
Plevna.

A Haemus orman a Dunoínál,
Im, óriások harca hely:
S az én mérséim – kisebb magánál –
A porba járják, ott halál.

Hát hol van a magyaros ének
Mely a győzést megilleti:
Hogy kés világra, köngenein él
Néve meló diárok?

Hát a lán, melynek hívja vályon
S ne a nagy sebeknél alább?
S a haros zaján is lül kiáltan:
„Csak diádra!...igak tovább!...”

A református templom

ARANY JÁNOS
Urnak

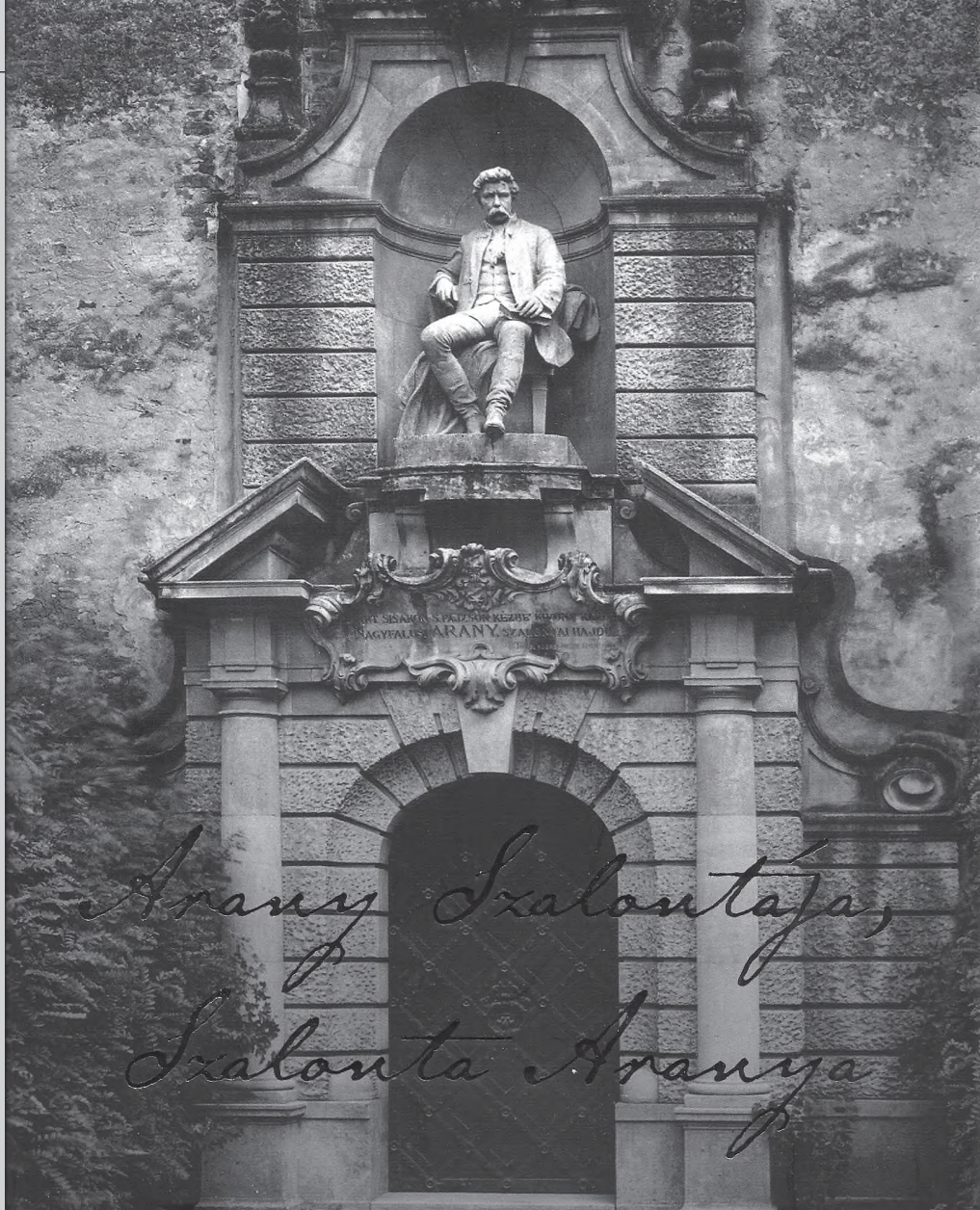
*Előnk rendeltől fogva Ön a Bibliagyűjtőintézetnek
Togalmazóul
szemmel kinevezem.*

Debrecen, Május 9-én 1849.

*Bibliagyűjtőintézet
Szemere Bertalan*

Szemere Bertalan kinevezőlevele

AZ ARANY JÁNOS-EMLÉKÉV NYITÁNYA NAGYSZALONTÁN

A nagyszalontai ünnepek 2017. március 2-án református istentisztelettel kezdődtek. Az MTA Irodalomtudományi Intézete által ez alkalomra szervezett tudományos ülészeket a Városháza nagytermében tartották, ahol *Török László*, Nagyszalonta polgármestere fogadta, és *Csűry István*, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke köszöntötte a házigazdák nevében a vendégeket. Az emlékévet ünnepi beszédével *Áder János*, Magyarország köztársasági elnöke nyitotta meg.

Az előadásokat követően délután *Jankovics Marcell*, a Magyar Művészeti Akadémia alelnöke mutatta be az *Arany Szalontája, Szalonta Aranya* című, Méry Ratio gondozásában megjelent gyönyörű kötetet, amelyet szerzőként *Dánielisz Endre* szalontai irodalomtörténész, pedagógus, *Faggyas Sándor*, a Magyar Hírlap szerkesztője és *Patócs Júlia*, az Arany János Művelődési Egyesület elnöke jegyeznek. A szoborparkban ezután ünnepi műsor és koszorúzás következett, majd a résztvevők gyertyás menettel tisztelegtek Arany János szülőhelye előtt. Este pedig a nagyváradi Szigligeti Színház *Honnan és hová?* című előadását hallgatták meg a Zilahy Lajos Művelődési Házban. ☘

Arany szülőháza

ÁDER JÁNOS

Nem karddal és harci kürttel – de szent aggodalommal

(A köztársasági elnök 2017. március 2-án Nagyszalontán elmondott beszéde az Arany János-emlékévet megnyitó tudományos konferencián.)

Amikor Arany Jánost 1867-ben felterjesztették a Szent István rendre, nemcsak ő maga tiltakozott az uralkodó döntése ellen, de egy főrend is panaszt tett Andrássy Gyula miniszterelnöknél, mondván, ez a jeles kitüntetés addig csak igen magas rangúaknak járt. Az anekdota szerint Andrássy egy kérdéssel válaszolt: „Meg tudná mondani excellenciád, ki volt Raffaello korában a külügyminiszter?” E világi halhatatlanságra csak alkotó ember képes. Aki műveiben, halála után is velünk marad. Velünk marad, mert maradandót hozott létre: hidat, verset, újjító szerkezetet, szobrot, tudományos tételt, regényt, békét és szabadságot. Ha így élt, akár földesúr volt, vagy földműves szülők gyermeke, államtitkár, vagy költő – nem rangokban hordozott, de valódi méltósága volt. Kérdemli, hogy emlékezzünk rá.

1817 márciusa és 1882 októbere között Magyarországon összesűrűsödött a történelmi idő. Bátor hangjukat hallató, újjító szellemű, áldozatra képes hazafiak döntöttek úgy, hogy kezükbe veszik a haza sorsát. Amikor Arany János megszületik – 1817-ben –, esztendőök óta csak a napóleoni háborúk súlyos következményeiről tárgyal az Országgyűlés. Mikor

négyévesen a hamuba írt betűk révén megtanul olvasni, majd elkezd az iskolát, az újraindult diétán Széchenyi István magyar tudós társaságot alapít. Ifjúkora idején a reformországgyűlések parázs vitái zajlanak örökváltságról, közteherviselésről.

Mire felnőtté válik, a haza és haladás programja új pályára igyekszik állítani Magyarországot. Egy nemzet próbál megszabadulni a rendi feudalizmus lehúzó súlyától, és megtalálni az utat a polgári Magyarország felé. Mire Arany János, nagyszalontai jegyzőként, pályázatra küldi első műveit, Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos már megjárta a börtönt. Mire a Toldi sikere ismertté teszi nevét, Petőfi már népszerű, ifjú költőseni. Mire barátságuk Petőfivel kiteljesedhetne, kitör a forradalom, jön a szabadságharc. Petőfi és a haza igazságos ügye egyaránt odalesz. Arany János megéli a Világos és Arad utáni élet kínzó fájdalmát, a fagyott várakozást, a Bach-korszak passzív némaságát. Majd az Akadémián bekapcsolódik a kiegyezés előtti beszélgetésekbe. Hallgat és vár, egyszerre kétkedik és remél.

Sok csapással terhelt élete utolsó tizenöt esztendejében még figyelemmel kísérheti, hogy mire jut az ország az új köz-

jogi alapokra helyezett monarchiában. Lám, hova jutott Magyarország e termékeny, mozgalmas és igen zsúfolt két emberöltő alatt! Számunkra azonban e *hatvanöt* esztendőnek legalább ilyen fontos öröksége egy csöndes, szerény ember élete.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Arany János kerülte a nyilvánosságot, óvatos aggodalommal tekintett a kéretlen népszerűsége. Alkotó életével, visszahúzódo alkatával azonban mégis részesévé vált a 19. század legnagyobb vállalkozásának: a magyar nemzet újjáalapításának. Társa, ihletője, barátja, háttérháza volt mindazoknak, akik új hazát akartak teremteni Petőfi szavaival: „Egy új hazát, mely szebb a régienél.” Ez az új haza azonban éppúgy épült a csöndes, hűséges, igaz szóból, mint a hangos tiltakozásból. Éppúgy épült az erkölcsös munka lassú eredményeiből, mint a tömör és sürgető jelszavakból. Éppúgy épült Arany János költészetéből, mint a szabadság, a közteherviselés eszményéből, vagy az iparosodás, a tulajdon, a fejlődés mindennapi valóságából. Kosztolányi Dezső írja Aranyról: „Nem volt vatesz, csakugyan. Idegenkedett a szólamoktól. Nem adott tanácsokat az emberiség sürgős és végleges megmentésére.” Mégis – tehetjük mi hozzá –, ma Arannyal mérjük és számoljuk azt az időt, amikor a magyar név és a magyar nyelv új becsületet szerzett magának. Még a hazaszeretben is annyira szemérmes volt, hogy régmúlt korok hőseivel mondatta el, mit jelent tartozni valahova, vagy meghalni egy eszméért.

Otthonosabban mozgott a verseivel életre keltett világban, mint magában a valódi élet-

ben. Sem a tömeg éljenzése, sem a rosszindulatiák megjegyzései nem érintették meg: (ahogy ő mondta) „*belső önállását*” védte minden erejével. Annál inkább zaklatta folyton háborgó lelkiismerete. Többet vívódott, mint amennyit elégedett volt magával. S bár sok keserűség érte, gyakran csomagolta a fájdalmat iróniába, lágyító szellemességbe.

Születésének 200. évfordulóján joggal tesszük fel a kérdést: ismerjük-e Arany Jánost igazán? Vagy csak iskolai tanulmányaink kötelező tételeit tudjuk felmondani? Egy nemzeti mítoszt tisztelünk-e benne, vagy értjük igényességét, bizonytalanságát, lelkének indulatait? Engedtük-e már közel magunkhoz szellemét? Ízlelgettük-e mondatait? Csodáljuk-e szóképeit?

Milyennek látjuk Arany Jánost? Őt, aki sorra vállalta azokat a feladatokat is, amelyeket tehetsége sokszorosan meghaladott. Aki a napi tíz órákat igénylő hivatali munkái mellett írt és fordított, de mindenekelőtt családjának élt. Aki teljes magányban, könyvekből tanult meg angolul – de úgy, hogy Hamlet még évszázadokig az ő szavaival fogja kérdezni tőlünk, magyaroktól: „*Akkor nemesb-e a lélek, ha tűri / Balsorsa minden nyűgét s nyilait.*” Aki a döblingi csendet megtörő Széchenyitől kapott erőt, hogy bátran leírja: „*Király, te tetted ezt!*”. Aki valósággal belebetegedett abba, hogy nem utasíthatja vissza az uralkodó kegyes ajándékát. Aki, bár szívvel kételkedett, eszével támogatta a kiegyezést. És aki az akadémiai üléseken unalmában Jókaival tréfálkozó cédulákon levelezett. Akit Eötvös azzal védett mások előtt, hogy társaságkerülő ember, de mogorva csöndessége mögött talpig becsületos. Aki szeretett leánya halálát súlyos költői csönddel gyászolta éveken át, s csak annyit tudott papírra vetni, amikor újra és újra az írással próbálkozott: „*Nagyon fáj! nem megy.*” Akit betegsége és bánata másoknál gyorsabban öregített.

Arany Jánost hatalmas tömeg kísérte utolsó útjára. Oly nagy, amelytől bizonyosan

Hora Coriolan festménye: Arany írni tanul

irtózott volna. Deák Ferenc halála óta magyar sírt ekkora sokaság nem állt körbe. Legtöbben a népszerű, népies epikai hőskötemények és lírai balladák zseniális költőjét gyászolták benne. A lenyűgöző tárgyi tudású és páratlan szókincsű poétát. Az erkölcsös, szelíd embert, a *Kapcsoló könyv* melankolikus alkatú, fanyar verselőjét csak kevesen. Erről az oldaláról nem sokan ismerték. Utolsó útja még a temetőbe, de onnan már az öröklétbe, a nemzet emlékezetébe vezetett. Mily pontosan fogalmazta meg ezt is: „*Nem hal meg az, ki milliókra költi Dús élte kincsét, ámbar napja múl;*”

Igen, Arany János ma is velünk, hatása bennünk van. Emberöltökre a magyar irodalom mércéjévé vált. Szállóigévé lettek sorai. Nélküle szegényebbek lennének, szegényesebben tudnánk kifejezni magunkat édes anyanyelvünkön.

1893 óta szobra ott áll – pontosabban: ott ül – a Nemzeti Múzeum előtt. Mintha csak azt üzenné ezzel a testtartással, hogy az is részese lehet a heroikus küzdelmeknek, aki nem harcol az első sorban, csak ír – de maradandót. Hogy nemcsak karddal és harci kürttel lehet nemzetet

szeretni, óvni és menteni, hanem szent aggodalommal is. Hogy a méltósággal, szerényen végzett munka ér annyit, mint a zajos siker: becsüljük hát az ősz bárdok énekét.

Mintha azt üzenné, hogy végzetesen elvesztünk valamit, ha már a tömondatainkat is szilánkosra törjük. Hogy hétköznapi harcaink sokszor fület és lelket sértő hangjaira gyógyír a szép magyar vers. És hogy az emberi érzelmek zavarba ejtő sokfélesége megérdemli az igényes nyelvi kifejezést. Hogy van helye a „*gyöngéd szó*”-nak akkor is, ha mások „*a hont ordítva szeretik*”.

Arany Jánosnak nem kellett magaslatra állnia, sem nagyot kiáltania. Hangja ültő helyéből, az íróasztal mellől, a nagyszalontai házból, a nagykőrösi katedrálról, a szerény akadémiai szobából, a Margitsziget fái alól is messzire hallatszott. S ha jól figyelünk, bizony hallatszik ma is.

A Múzeum körúton sétálva szobra csak röpké pillanatra tűnik elénk. Ha igazán látni akarjuk, arra időt kell szánnunk. Születésének 200. évfordulóján érdemes közelebb lépünk hozzá. Mert közös jövőnk, a haza sorsa bizony nemcsak az anyagi jóléten, a gazdasági fejlődésen, a nemzeti összterméken, vagy látványos sikereinken múlik. Hanem azon is, hogy: megbecsüljük-e nagyjaink teljesítményét, emlékezünk-e rájuk és tanulunk-e tőlük? Megfogadjuk Arany János intését, hogy a „*Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, / Ember lenni mindég, minden körülményben*”?

Használjuk-e anyanyelvünk árnyalatait, gazdag szókincsét? Olvasunk, mondunk, hallgatunk-e verseket, Arany költeményeit? Halljuk-e Edward király fakó lovának lépteit, s megrendülünk-e a vértanúk dalán? Felismerjük-e Toldi alakját, egyre több emberöltő messzeségében? Értjük-e, mit jelent az, kinek nyakán ül a bűja, s „*oldalát kikezdte annak sarkantyúja*”. A választ Arany János adja meg. „*Félre, kishitűek, félre! nem vezett el – Élni fog nyelvében, élni művészettel / Még soká e nemzet!*”

A szülőház makettje az Arany János Múzeumban

PATÓCS JÚLIA

„SZÜLŐHELYEM, SZALONTA”

Áll a torony, mint valami Bábel

A Nagyszalontára közeledőket már messziről köszönti a jellegzetes épület, a torony. Igaz, már nem csonka, mint egykor, Petőfi és Arany idejében. Mindkét költőóriás megénekelte ezt az épületet. A település lakói a szabadság, a honszeretet és a megmaradás jelképeként tekintettek rá mindig. S a torony most is a megmaradást hirdeti, *Arany János tárgyi és szellemi hagyatékát* őrizve áll ellen a mindennapok minden viharának.

A Csonkatorony története évszázadokkal ezelőttre nyúlik vissza. A törökök dúlta vészterhes időkre, amikor az itt élő lakosság folyamatosan és éberrel kellett őrizze lakhelyét. A környék feldúlt, lerombolt épületeinek (templomainak) maradványaiból építették az őrtornyot. Falai két méter vastagok, erősen kapaszkodnak a földhöz, amelynek védelmére alkották. Akkor régen őrszemek álltak a torony magasában, s kémlelték a határt, ameddig a szem ellátott, figyelték, nem jön-e az ellenség. Később békésebb idők köszöntöttek a településre, s csak állt a torony a rónaság felett, vezetve a vándort a helyes irányba. Ilyenkor látta Petőfi Sándor, amikor jó barátjához érkezett, messziről látta, hogy jó úton jár, s boldogan tért a jegyzői lakba, amely a toronytól pár lépésnyire állt. Talán épp az Aranyék udvarán üldögélt, amikor lerajzolta a házak fölé emelkedő épületet. S a nagy költő, Arany itt fülelte viharos éjfélkor a boszorkányok vad seregének táncát, s énekelt meg a tornyot és a benne lakó hajdú vitézeket.

A Csonkatoronyban levő múzeum története is öregebb már százévesnél. Története Arany János temetése utáni napon kezdődik. Debreczeni István így jegyzi a történeteket: „Midőn a szalontaiak a temetésről hazafelé jöttek, már útközben arról beszélgettek, hogy a nagy költő emlékéért emléktárgyaiból berendezett Arany-szobával és a szülőház telkén felállítandó Arany-kisdédóvával kellene megörökíteni. 1882. november 12-én a Fónagy László országos képviselő által összehívott értekezlet megalakította az *Arany Emlékbizottságot*, mely az anyagi erő szerzése végett nyomban országos gyűjtést indított. Ercsei Sándor, Arany sógora felajánlotta e célra Arany János életéből című kiadandó művének tiszteletdíját, 800 koronát, a város 400 koronát, a költő özvegye pedig a szalontai határban lévő ősi nyolcholdnyi földjét ajándékozta a bizottságnak, míg a református egyház átengedte több mint 1000 korona értékű két óvoda alapítványát.

Kétszázéves gyűjtés után, midőn az említett ingatlanon kívül mintegy 7000 korona volt a bizottság vagyona, teljes reménnyel fogott hozzá kitűzött célja megvalósításához. Nagyban elősegítette azt *Arany László*, aki lelkes és bőkezű támogatásával szellemileg és anyagilag is hathatósan igyekezett előmozdítani atyja emlékének a szülőföldön való megörökítését. 1885. április 8-án a berendezendő Arany-szobának ajándékozta

a nagy költő szobájának bútorait, ruháinak és könyvtárának egy részét, s több apróságát és emléktárgyát. Sőt, azt is megígérte, hogy a könyvtár magánál tartott részét is az emlékszobába fogja juttatni. Ezekből a tárgyakból rendezték be az első Arany-szobát a gimnázium épületében, annak a teremnek a helyén, ahol Arany János 1831-33 között tanított. De ez a hely nem volt végleges. Végül cél gyanánt az lebegett a bizottság előtt, hogy megszerzi a Csonkatornyot, mely a hajdú ősök vitézi tetteit hirdeti az utókornak, melyről Arany is már gyermekkorában hallotta a beszédes mondát, s melyet többször megénekelt. 1893-ban az országos szoborbizottság e célra 6000 koronát adományozott, melynek birtokában 30 000 koronáért megvásárolták a Csonkatorony telkét a rajta levő házzal. Ezzel azonban a pénztár teljesen kiürült. Az egyesület újabb gyűjtést kezdeményezett.

1899-ben megkezdődött a renoválás. A régi Csonkatorony a vajdahunyadi vár motívumaiból szerkesztett tervek alapján hegyes sisaktetőt kapott. Belül négy emeletre osztották. A megnyitás nagy, országos ünnepély keretében 1899. augusztus 27-én történt meg. Azóta az egyesület minden vasárnap megnyitotta a közönség számára az immár *Arany-múzeummá lett Csonkatornyot*, melyet állandóan nagy számmal kerestek fel az érdeklődők.”

Az épület díszes bejárata és az azt díszítő Arany-szobor története pár évvel később kezdődött. Az egyesület célja volt Arany-szobrot állítani a szülővárosban, a Csonkatorony környékén (udvarán). A szakemberek úgy vélték, túl kicsi a telek egy nagy, külön álló szobor állításához, de elrejtteni sem szerették volna az épület termeiben. Végül a közélet választották, s a torony falába helyezték Arany faragott mását.

Az Arany Emlékmúzeum története itt le is zárulhatott volna, ha a történelem közbe nem avatkozik. Fél évszázaddal a portálé avatása után az épületet és a benne levő anyagi javakat államosították. Az egyesület működése okafogyottá vált. Hosszú évtizedek teltek el. A szalontai emberek dicséretére legyen mondva, hogy a múzeum soha nem szűnt meg és nem alakult át: mindvégig Arany Emlékmúzeumként üzemelt és várta a látogatókat. Gyűjteménye a háborúban megcsappant, az államosítás éveiben a kéziratokat vitték el országos levéltárakba, de Arany hagyatéka nem került lakat alá. Az újjáéledést a költő születésének bicentenáriumi éve hozta meg. Újjáalakult az egyesület, s negyedszázados huzavona után visszakapta egykori ingatlanait, a Csonkatorony épületét is. A múzeumot a város üzemelteti, s a magyar kormány támogatásának köszönhetően 2017-ben sor kerülhet a teljes tatarozásra és restaurálásra is.

A múzeum kiállítási enteriőrje

Bár a múzeum eredeti anyagát, amelyet Arany László ajándékozott a városnak, megtizedelték a háborús évek, ma is itt található a nagy költő legteljesebb, személyes, tárgyi gyűjteménye, megmaradt könyvtárának legnagyobb része és kéziratjai. A múzeumnak öt szintje van. A földszinti teremben a látogatók a város és a torony történetével ismerkedhetnek meg. Az emeleti termekben az Arany-élmékek kaptak helyet. A harmadik emeleten láthatók Arany egykori dolgozószobájának bútorai, amelyek a budapesti, akadémiai lakásából kerültek Nagyszalontára. A Csonkatorony-beli múzeumban látható Barabás Miklós Arany-portréja, Éder Gyula festményei Arany Jánosról és Boeckai Istvánról. A kiállított képzőművészeti alkotások között láthatók Szervátiusz Jenő, Puskás Sándor és Izsó Miklós kispasztikái, valamint számos illusztráció Arany verseihez és balladáihoz.

Arany és Petőfi szobra

Petőfi Szalontán

A múzeum második emelele a forradalom éveinek, Petőfi és Arany barátságának állít emléket. A költőóriások első találkozását **Dánielisz Endre** nagyszalontai helytörténész, Arany-kutató idézi fel:

A Toldi meghozta az ismertséget, s elnyerte vele Arany János a tisztelt költő, Petőfi barátságát. Petőfi és Arany barátsága nemcsak ketjük jövőjének alakulására volt meghatározó hatással, hanem az egész magyar irodalom múlt századi fejlődésében is mély nyomot hagyott. Világirodalmi rangú levelezésük pedig – Illyés Gyula szavaival élve – „a legtökéletesebb alkotás két férfi egymás iránt való ragaszkodásáról”.

Első leveleikben már invitálják egymást, s ígéretet tesznek a másik meglátogatására. Petőfi mégis váratlanul toppan be 1847. június 1-jén a szalontai, kisebbik nótárius lakába. Júliától jött boldogan, a szerelmes lány igenlő válaszával.

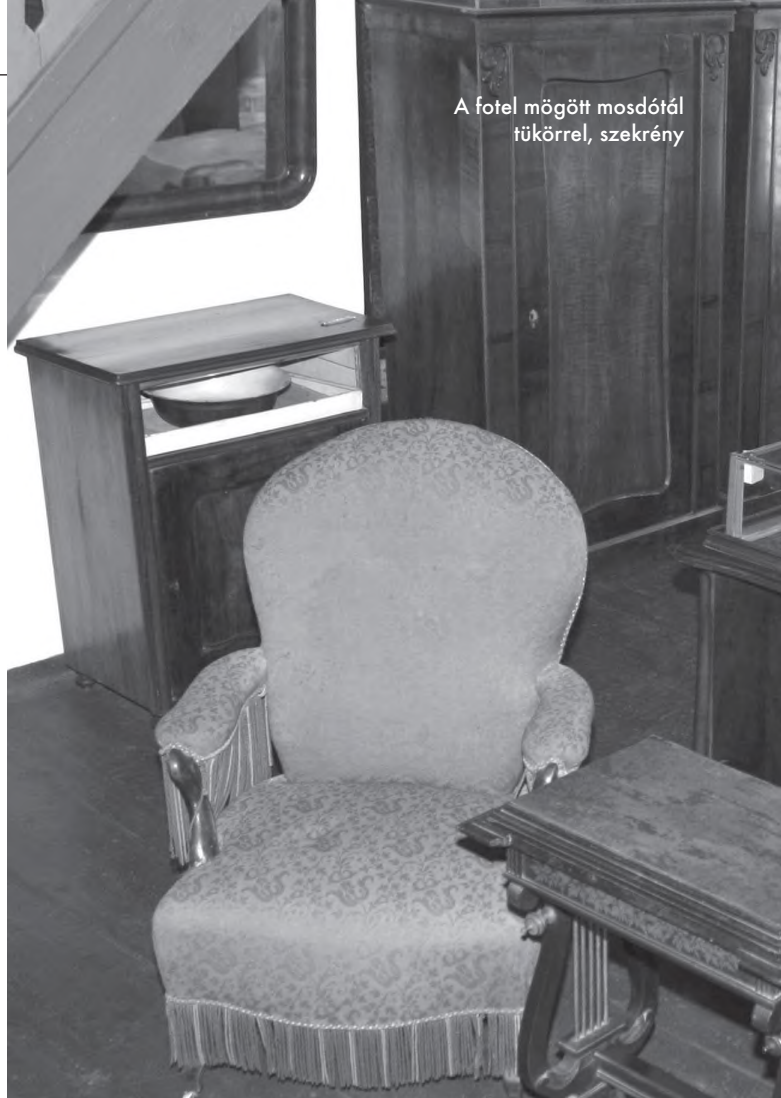
Az Arany családban fennmaradt hagyomány szerint amikor Petőfi a pitvarba lépett, csak Aranyé volt otthon. A költő észrevétlenül mögé surrant, átölelte és megcsókolta. Nyugtalan természete nem bírta kivárni barátja hazatértét. Utánament a „fáskertbe”, s már messziről felismerte a gyümölcsösében dolgozó Aranyt, amint egy fiatal diófát nyesegetett.

– Addig éljen, amíg abból a fából telik ki a koporsója! – kiáltotta Petőfi, s „*lelke jobbik fele*” azonnal felismerte őt. Ekkor találkoztak először, s hogy *Simon István* költői képét idézzem:

*Az lehetett aztán a nagy perc,
ahogy tüzes szemébe nézett
Toldi Miklós János Vitéznek!*

A Szalontán töltött időt Petőfi élete legszebb napjai közé sorolja. A személyi gondok, az irodalmi és a politikai kérdések izgatott megvitatása mellett arra is futotta idejéből, hogy verseket írjon. Méghozzá nem is keveset. Hatot. A megfontoltan dolgozó Arany elkáprázva nézhette ifjú barátja termékenységét.

A fotel mögött mosdótál
tükörrel, szekrény

Másodszori látogatására nem várat sokáig. Négy hónap múltán, október 25-én ismét Nagyszalontán van. De ha lehet, most még az előzőnél is boldogabban: mint ifjú házas. Korábbi kölcsönös tiszteletük, őszinte vonzódásuk immár egy életre szóló, örök barátsággá erősödik. Ezen túlmenően a személyes találkozásoknak Arany eszmei-politikai tájékozódása szempontjából van felmérhetetlen jelentőségük. A vidéki, olykor naivul tájékozatlan jegyzőt Petőfi tisztánlátása, szenvedélyes és céltudatos magatartása kapcsolja az országos jelentőségű gondokhoz, reformtervekhez. Amit Petőfi cikázóan gyors képzeletével felvetett, azt Arany végiggondolta. Ezzel magyarázható a társadalmi haladásról hitet tevő sorok beépítése Toldi történetébe. „*Hajt az idő gyorsan – rendes útján eljár; / Ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár.*”

Viszonzásul Arany tanácsokat ad Petőfinek a házasesetbeli takarékosagra, s lobogó vérű barátját türelmességre inti az alig tizenkilenc esztendő gyermekasszony iránt.

Egy teljes hétig tartózkodott Szalontán az ifjú pár. Búcsúzáskor kölcsönösen megígérték egymásnak, hogy rövid idő után felkeresik a másikat. Az ígéret beváltása azonban igen messze vetődött. Időközben – akárcsak Európa-szerte – az emberek történelmi eseményeknek voltak tanúi és részesei, s a két költő e történelem főszereplőjévé került. De míg Petőfi országos, politikai szerephez jutott, Arany a szó és a példa nevelő erejével szolgálta a társadalmi haladást. Kettőjük útja így is egy célban találkozott, s az igaz barátira talán sohasem volt nagyobb szükség, mint éppen ezekben a forradalmi napokban.

Szinte másfél esztendő telt el az előző látogatás óta, amikor a katonai szolgálatát teljesítő Petőfi a szalontai, jegyzői lak biztonságába helyezte asszonyát és a pár hónapos fiát, Zoltánt. Szendrey Julia 1849 februárjának utolsó napjaiban jött Aranyékhöz, s május 5-éig itt maradt. Türelmetlenül várta Sándor sorait, de még inkább személyes érkeztét. Ez be is következett március 18-án, s ez az újabb hét volt Petőfi harmadik Szalontán való tartózkodása.

Júlia számára utána ismét az aggodás és a reménykedés napjai követ-

keztek. Ezt azzal igyekezett enyhíteni, hogy el-eljárt a patikába, ez lévén a tereferelés székhelye e falusias városban – máskor meg cukorkát vitt az Arany-gyerekeknek, s élvezte, ha az apróságok összevesztek rajta.

Bem május elején Erdélyből ismét hadsegédét küldte futárként Debrecenbe. Petőfi Szalontának vette útját, s május 5-én már feleségével együtt haladt tovább, de gyermekét és a dajkát Aranyéknál hagyták, míg rendes lakást találhattak.

Úgy látszik, hogy a költőnek sikerül családi gondját segíteni, mert három hét múltán utána jött Zoltánának. Ez volt ötödik és egyben utolsó szalontai látogatása. Barátját már nem találta otthonában, mivel itt „*semmi, de semmi kilátás többé a mindennapi kenyérré.*” s ezért másutt vállalt munkát. Nyilvánvaló, hogy nem csekély áldozat volt Aranyéktól a tartós vendéglátás.

A forradalmi események még néhányszor összehozták a két férfit Pesten, majd szintúgy szét is szakították. A vész és a bukás láttán Arany hazaigyekezett óvéihez, Petőfi meg családotól Mezőberénybe rokonaihoz. Innen írta utolsó levelét Szalontára, majd július 18-án az ugrai tisztelettel üzeni: köszönti Aranyékat, s hogy megy Erdélybe.

Ez volt utolsó üzenete. Igyekezett a segesvári csataterre – meghalni.

„Ez a szoba, hol én most...”

Ez a szoba, ahol én most állok, Arany János dolgozószobája volt. Itt áll karnyújtásnyira tőlem az asztal, ahol verseit és leveleit írta, s a fotel, amelyben oly szívesen időzött, pipatóriuma, emlékeztetve a meditáló percekre...

A fal mellett az egyszerű ágy. Tudjuk, valóban ez volt a fekhely, amelyben éjszakáit töltötte, s azt is tudjuk, hogy a költő átlagos magasságú ember volt. Látva a rövid kiságyat, nehéz elképzelni, hogyan tudott benne kényelmesen feküdni, lazulni, nyújtózni. Igaz, akkoriban még fel sem merült az emberekben a lustálkodás lehetősége... Itt láthatók Arany székei: egyszerű ülőalkalmatosságok, fonott középpel, egyszerű támlával.

Íróasztalán a mappa, ahogyan azon az októberi napon hagyta. Mellette a toll, nem olyan ívelt, díszes-mutatós, amelyet az ábrázolásokon látunk,

vagy amelyet elképzelnénk egy nagy író kezében. Ez az író toll egy „sovány” darab, alig nagyobb egy ember ujjánál (igaz, az idő és a molyok foga is kurtított rajta). Mellette tintatartó és itató. A mappában lapok, rajta irkafirka, a toll „megjártása” – a szavak nagymestere életének apró emlékei. Mintha látnám az íróasztal fölé hajló idős fejet, ahogy leveleket ír, vagy a napi sajtót, a legfrissebb folyóiratot, könyvet olvassa. Kezében ceruza. Ha valahol nem tetszik az írás, a lap szélén belejavít, jó tanácsokat, megjegyzéseket kanyarít. Van, hogy csak konstatálja az olvasottakat. Van, hogy felkiáltójellel nyomatékosít. Kicsit hunyorít fájó szemével, s néha felszisszen: hol itt fáj, hol ott... S megint érzi csontjaiban a huzatot. Feláll az íróasztala melletti nád karszékéről, s átül kedves foteljába, a kisasztal mellé. Derekát erősebben illeszti a párnához, takaróját magára húzza. Szeret itt időzni, olvasgatni.

A másik fotel az ágya mellett áll. Tudjuk, itt töltötte földi élete legutolsó perceit. A farfa még őrzi kezének nyomát. A bútordarabra mindenki tisztelettel tekint. Beleheveredni senkinek eszébe nem jutna.

Itt van a könyvszekrény, benne mindaz, ami Arany könyvtárában máig megmaradt. Kiadványok, amelyeknek nyomdailag összeragadt lapja arról árulkodik: a költő nem tartotta érdemesnek a végiglapozásra. És könyvek, amelyeknek oldalán megjelenik a széljegyzet, mutatva az utókornak egy zseniális elme olvasás közben felmerült gondolatait.

A szoba fala mentén ruhásszekrény, mellette mosdótál. Felpillantok. A tükörben meglátom saját magam, s rádöbbenek: Arany János állhatott így egykoron, s nézte magát ugyanebben a tükörben, megigázította öltözetét, borotválkozott... Furcsa érzés fog el. Egy pillanatra mintha magamon érezném tekintetét. Odébb a pipatórium, életének fontos velejárója.

Ez a szoba a Magyar Tudományos Akadémián állt egykor ugyanígy berendezve. Ott pihent és pipázott a nagyra becsült főtitkár, s gyöngybetűvel írta epilógusát, haza, Nagyszalontára vágyakozó szívvel... És itt a fogas, rajta a kalap, a botja, mintha csak az imént érkezett volna haza. Mert Arany János végre hazatért, itt van közöttünk. Aki érezni szeretné, annak itt kell állnia, e szobában, a Csonkatorony harmadik emeletén. ◆

ZILAHY LAJOS

A TAMBURA

Én ott születtem kétszáz lépésnyire a „bogárhátú ház”-tól. Kisfiú koromban a kétszáz lépést nem egyszer lemértem a Bajó-kerten át esőben, sárban. De azután, ahogy nőtt a lábam, csak száz lépés lett az a kétszáz. És most átlépve annyi Óperenciát, ahogy most hetven évemet lemérem, tucatnyi regényt, sok más kötetet, most már tudom, hogy e száz lépésnél sosem jutottam hozzád közelebb! Engem húsz nyelven olvas a világ, (ha párszáz ember világnak elég), őt csak magyarul olvasgatta néhány, nálunk nagyobb nemzedék.

Veres Károlynak hívták az ácsot, ki hetyke, új tetőt nyomott a csonka vén torony fejébe, s azt hitte, ettől lett nevezetes város Nagyszalonta. Pedig hiába faragnak az ácsok akár új tetőt, akár akasztófát, nem faraghatnak Kölcseyt, Madáchot, a szekercék csak földi sorsot írnak, de más a toll, a megsárgult papírlap!

Arany-múzeum lett a vén torony, tódult a népség vasárnapokon, s a kézbe vett sok fekete kalap megbámulta az üveglap alatt a gyönyörűen metszett gyöngybetűket, amik egymásnak koszorúkat küldtek:

Levél Petőfittől... javítások a Tragédián... Kürtös szavak, mik Toldit énekeltek. De az asszony nép vastag fejkendőit nem az efféle dolgok érdekelték – a kioperált epekövét nézték! Igaz-e, hogy galambepéje volt?

Az asztalán még itt-ott gyertyafolt, nézték pipáját, a hajkefét, a fésűt, botját, kalapját, mellyel „menni készült”, a fényképiró úrnak szóló epigrammban – s nagyon megszólták öreg papucsját.

De engem már kisdíák koromban csak a falra akasztott tambura, csak az a vén tambura érdekelt. Király tanár úr volt a múzeum-őr, és egyszer, mikor oda sem pillantott, kezembe vettem ezt a furcsa lantot. De megvert engem az Egek Ura: kezemhez nőtt a síró tambura. Így lettem író.

S annyi év után még mindig az a ritmus peng a tamburán, mint mikor népünk veszett el ezerszám, mikor a falakból is vér szivárgott, és mikor ez a húros zeneszerszám titkon siratott minden walesi bárdot.

Haynau báró, Paskievics herceg. Hány éve már? Az esztendők csak percek – időtlen idő szólt a tamburán, s ha más nevekkel is, a húrok pengetik a rejtett dálnak rejtett könnyeit: Edward király, angol király léptet fakó lován. Hadd látom – úgymond –, mennyit ér a magyar tartomány?

(1961)

CÉGÉ DÓRA

„FENNMARAD S NÖTTÖN NŐ TISZTA FÉNYE”

Az istenáldotta Nagyszalonta

A Petőfitől
kapott
kávéfőző

A nagyszalontai múzeum helytörténeti érdekességekkel fogadja az érkezőt, hiszen ahhoz, hogy megismerjük a nagy költőt, azt is tudni kell, hogy honnan indult, milyen környezetben nevelkedett, hogyan jutott el arra a tudásszintre, amellyel kiemelkedett kortársai közül.

A Csonkatorony alsó szintjein *Bagosi Hajnalka*, a múzeum vezetője kalauzol bennünket.

– *A toronyhoz érkezőt már az első lépések megdöbbenetik, amikor át kell haladni a két méter vastagságú falon a nagy vaskapu mellett. S mintha kicsit az időben is visszafordulna az ember, a hús falak között a hajdúk kora, a város több száz éves múltja tárul elének.*

– Valóban, a belépő szembetalálja magát Bocskai fejedelem korával. A fejedelem képmása a szemközti falon, Éder Gyula alkotása – eredetileg a városháza impozáns termét díszítette, a vészterhes időkben menekítették

ide, s végül itt maradt, csakúgy, mint Arany János emeleten látható, egész alakos festménye. De maradjunk egyelőre *a földszinten*, a város múltjánál! Megtekinthető itt az egykori vár makettje, ennek őrtornya, a múzeum mai épülete. A torony hatalmas, évszázadokat átívelő tégláit is meg lehet nézni és tapintani. Látható itt a fejedelmi kiváltságlevél, de megtekinthető az a fegyver is, amellyel egykor az otthonaikat védték a szalontai ősök. A hajdúk korából mondák, történetek maradtak fenn, ezeket jól ismerték a helybeliek, s hallhatták a gyermekek is. Ebbe a kíváncsi, tudásszomjjal megáldott környezetbe született Arany János.

– *Itt a várostörténettel párhuzamosan ismerkedhet meg a látogató a település többi nagy szülőttel.*

– Igen, már az is legendás, hogy ezen a kis településen milyen sok, később híressé vált ember látta meg a napvilágot. Nagyszalonta istenáldotta hely – mondják –, vagy valami csodálatos kisugárzása van a talajnak, mert mi más magyarázna a lakosság létszámahoz képest ilyen nagy intelligenciaarányt. Hogy csupán a leghíresebbeket említsem: *Zilahy Lajos, Kulin György, Sinka István, Kiss István*; író, csillagász, költő, szobrász – de született Nagyszalontán nyelvész, biológus, zenész, karikaturista, minden művészet és tudomány területén találhatunk egy-egy neves hajdúvárosit.

– *Általuk egy újabb korszakba érkezünk. Induljunk el a torony felsőbb szintjeire!*

– Arany gyermekkorában már egy polgárosodott kisvárost találunk. A szalontai mesterekből céhekbe tömörültek, s az iskolák színvonalas oktatást kínáltak. S a Nagykölesér utcai, bogárhátú kis házban egy idős apa a porba rajzolt betűkkel olvasni tanította vézna gyermekét. S a gyermek hatéves korában úgy indul az iskolába, hogy már írni és olvasni tud, ismeri az egyházi énekeket, latinul is tudja a Miatyánkot.

– *Maradt ezekből az időkől valamilyen tárgyi emlék?*

– Látható Arany János első tankönyvének másolata, amelynek első oldalára versbe szedve írta saját nevét. Első kézírása és első verse ez a pár sor, amelyet nagy becsben tartunk mű-

zeumunkban. Debreceni diákéveinek tárgyi emléke a láda, amelyben ruháit és könyveit szállította, ez is múzeumunkban látható.

– *A mai gyermekek hogyan tekintenek minderre? Mi az, ami leginkább megfogja őket?*

– A hajdúk korából a fegyverek legvonzóbbak számukra, Arany gyermekkorából a kisebbek a ládát csodálják, nézik a méretét, s fontolgatják, hogy lehetett azzal közlekedni. A kísérő tanárok sokkal inkább a kézírást figyelik. Ezen az emeleten arról szoktunk beszélni, hogy milyen is volt a diákélet Arany gyermekkorában. Hogy már tizenkét évesen ő maga is oktatott, sőt, saját, addig senki által nem használt módszerrel dolgozott ki, amelyet később átvettek és elterjesztettek, ma is így oktatják írni-olvasni az elsősöket. Egészen kisdíák korától megkezdte a tandíjra és a könyvekre való. És az is egy elgondolkodtató tény, hogy Arany idejében csak latinul beszéltek a felsőbb osztályokban – még szünetekben sem volt szabad magyarul megszólalni. S mégis, milyen szökincessel, milyen csodálatos magyarsággal tudott szólani a mi Aranyunk.

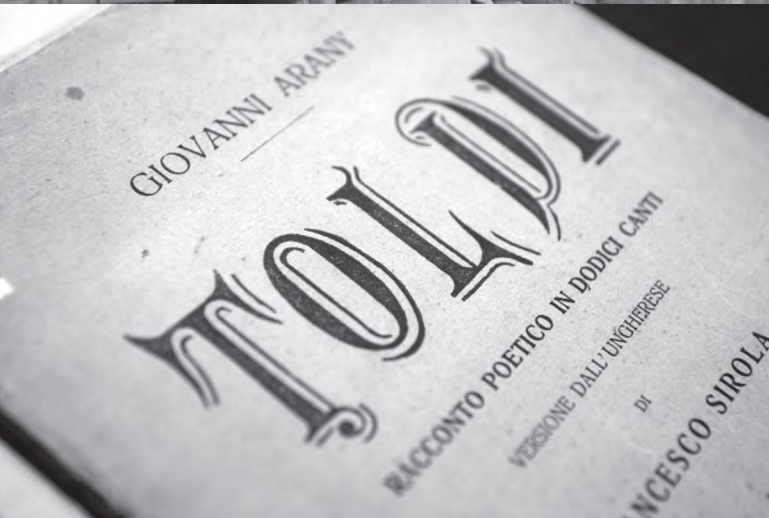
A múzeum további szintjein Arany életének állomásai követhetők figyelemmel. Ez sem választható el a nagyszalontai mindennapoktól, hiszen a költő itt vagy életteret, vagy munkahelyet, otthon és családot talált, vagy – idősebb korában – mint a megnyugvás, a béke szigetét idézte fel magában, ahova a főváros forgatagából hazavágyott naponta.

**„Az egész év
Arany-ünnepé
nemesedett”**

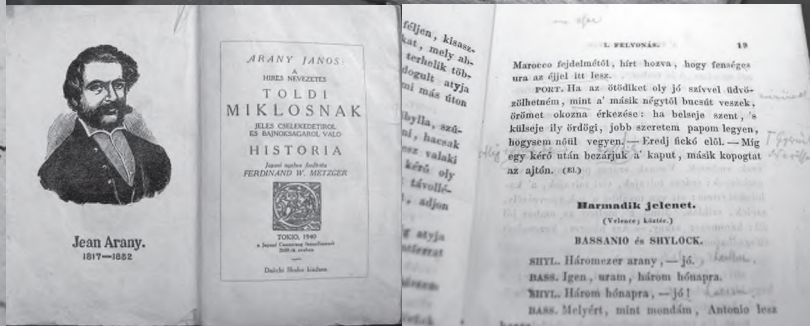
A nagyszalontai Csonkatorony *középső szintjein* Arany János életének tárgyi emlékei sorakoznak, kéziratok, fotók, bútorok, könyvek és élethez köthető dokumentumok, a *legfelső emeleten* pedig szemelvények láthatók abból, ahogy a hálás utókor őrzi és terjeszti Arany szellemi hagyatékát. Minderről *Patócs Júliát*, az Arany János Művelődési Egyesület elnökét kérdeztük.

Arany könyvtára

Fegyver és téglák a hajdúkorból

– *Mi az, amit az egyesület vállalt megalakulásakor és újjáalakulásakor?*

– A költő halálát követő hetekben alakult az *Emlékegyesület*, határozottan azzal a céllal, hogy összefogja Arany János tárgyi és szellemi hagyatékát, s megőrizze és népszerűsítse azt. Nagyon jól átgondoltan látták munkához. Először egy emlékszobát rendeztek be, majd a Csonkatorony alakult múzeummá, végül arról is gondoskodtak, hogy rendszeres anyagi bevétele legyen az egyesületnek, amelyből a múzeumot fenntartja és gondozza. A háború elejéig remekül működött is minden, azonban a világegés nyomot hagyott a gyűjteményben. Szerencsére nem akkorát, mint a hagyaték Budapesten maradt része (amely egy bombatalálat miatt elpusztult), de fájdalmasan megtizedelte a költő személyes tárgyait az, aki feltörte a Csonkatornyot. Sok tárgyunk veszett el ekkor: a költő ruhái, személyes tárgyai, szobájának berendezése (párnák, szőnyegek, takarók, ágynemű). Aztán következtek az államosítás évei, s az egyesület az épületeket sem tudhatta már magáénak. Szerencsére a múzeum mindvégig megmaradt, látogatható volt, igazgatóinak – s itt hadd emeljem ki *Dánielisz Endre* tanár urat – köszönhetően a gyűjtemény gazdagodott és rendeződött. A rendszerváltást követően Arany János tisztelői és a magyar kultúra iránt elkötelezettséget érző hajdúvárosiak újjáalakították az egyesületet, s elindították az elveszett javak visszaszerzésének folyamatát. Elsőként az *Arany-porta* került ismét az egyesülethez, majd hosszas út, pereskedés után 2016-ban végre a *Csonkatorony* és a mellette álló *Arany Palota* is.

– *Mit jelent ez az Arany János Művelődési Egyesület számára?*

– Immár egy teljesen más helyzetben vagyunk, mint elődeink, vagy akár csak mint a

visszaszolgáltatást elindító újr alapítók. Egykor a múzeum teljes anyaga az Emlékegyesületé volt, s az Arany Palota nevű bérház bevétele segítette a fenntartást. Negyed évszázada csak a szellemi hagyaték ápolását vállalhatták lelkesen, az ingatlanokra évtizedekig várni kellett. Jelenleg az épület az egyesületé, a múzeum pedig a város ügykezelésében működik. Szerencsére kiváló a kapcsolatunk a *Török László* polgármester által vezetett hivatallal, s elmondhatom, hogy nemzeti, vagy bármi más besorolás szerinti hovatartozástól függetlenül szinte minden nagyszalontai ember segíti, megérti azt, hogy az Arany-múzeumot megtartani, népszerűsíteni és támogatni kell.

– *Mit tehet az egyesület a tárgyi hagyatékért?*

– Elsősorban biztosítani próbáljuk a megfelelő körülményeket a tárgyak, különösen a kéziratok számára. Persze, önerőből ez nem megy, hiszen nonprofit társaság vagyunk, így egyedül nem tudjuk finanszírozni a tatarozást, a klímát és így tovább. Jó hír, hogy az *Arany-bicentenárium* apropóján jelentős támogatást kapunk a Magyar Kormánytól, s a finanszírozást a *Petőfi Irodalmi Múzeum* szakmai irányításával fordítjuk részben az épület és a körülmények javítására, részben a múzeumi tárgyak restaurálására.

– *S mi a helyzet a szellemi hagyatékkal?*

– Annak óvásában és terjesztésében nem ütközünk akkora falakba, mint a múzeumi kincsek esetében. Amint az a Csonkatorony *negyedik emeletén* látható, évtizedek óta közkedvelt Arany költészete, munkái művészek százait ihlették meg, verseit több tucat nyelvre lefordították, így a magyar nép éppúgy ismeri Arany Jánost, mint a közel vagy távol élő nemzetek. Tisztelete, nagybecsülése nem fa-

kult az elmúlt években. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy 2017-ben, a költő születésének 200. esztendejében pedagógusok, politikai vezetők, egyházi elöljárók, versbarátok, gazdálkodók, mindenki szívügyének érzi megemlékezni az évfordulóról. *Az egész év egy nagy Arany-ünnepné nemesedett*, s bár még csupán az időszak derekán járunk, máris elmondható, hogy hatalmas az érdeklődés. A múzeumot naponta több százan keresik fel, messze földről zárandokolnak el Nagyszalontára, hogy átléphessék a Csonkatorony kapuját. A negyedik emeleten látható Arany-könyvek mellé újabbak sorakoznak, illusztrációk, Arany-portrék, emléklapettek készülnek *Arany 200* felirattal. S ha kicsit kitekintünk a Csonkatoronyból, azt is láthatjuk, hogy sportolók futnak *Arany Maratont*, fiatalok alkotnak élőképet Arany Jánosról, emberek százai indulnak az *Arany-út* turisztikai játékra, készül a *Szentivánéji álom nagyszalontai bemutatója* Arany János fordítása nyomán, s a Hajdúk terein, a Csonkatoronytól pár méterre *Toldi* egész alakos szobra mellett játszanak a gyermekek. Vetélkedők és szavalóversenyek révén tucatnyian vesznek újra Arany-kötetet kezükbe, s olvassák a költő jól ismert, vagy frissen felfedezett sorait. Épp a napokban beszéltem valakivel, aki azt mesélte, hogy egy kvízkérdés apropóján olvasta el Arany számára azelőtt ismeretlen versét, amely máris a kedvence lett. Mindenkit arra kérek, áldozzon félórát Arany emlékének, vegye kezébe a kötetet, s olvasson el legalább egy költeményt! S aki teheti, keresse fel Nagyszalontát, látogassa meg az Arany-portát, pihenjen kicsit a bologató, vén eperfa alatt, sétáljon végig azokon az utcákon, ahol a költő is járt nap nap után, s látogassa meg a múzeumot a Csonkatorony hús falai között! ♦♦